

УДК 504.03;332.142.6
УКПІ 72.19.29-00.00
№ держреєстрації 0117U007160
Інв. №

МІНІСТЕРСТВО ЕКОЛОГІЇ ТА ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ
НДУ «УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР ЕКОЛОГІЇ МОРЯ» (УкрНЦЕМ)
65009, м. Одеса, Французький бульвар, 89; тел. (0482) 636-622,
факс. (0482) 636-673, e-mail: acsem@te.net.ua

ЗАТВЕРДЖУЮ
Директор УкрНЦЕМ,
канд. геогр. наук, старш. наук. співроб.

_____ В. М. Коморін
_____

ЗВІТ
ПРО НАУКОВО - ДОСЛІДНУ РОБОТУ
ОЦІНКА ТЕНДЕНЦІЙ В ЕКОНОМІЧНІЙ І СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРАХ
ПРИМОРСЬКИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ
ЕКОЛОГІЧНИХ КРИТЕРІЇВ

Науковий керівник НДР
д-р екон. наук, канд. геогр. наук,
старш. наук. співроб.

_____ К. Е. Шурда
_____

2017

Рукопис закінчено 20 грудня 2017 р.
Результати роботи розглянуто Вченою Радою УкрНЦЕМ, протокол
від 15 січня 2018 р. № 1

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник НДР,
провід. наук. співроб.
відділу НОМПЕЕА,
д-р екон. наук,
канд. геогр. наук,
старш. наук. співроб.

_____
(підпис)
_____
(дата)

К. Е. Шурда
(реферат; розділи 1,2,3;
висновки)

Відповідальний виконавець
завідувач сектором,
канд. техн. наук

_____
(підпис)
_____
(дата)

Л. В. Мацюкін
(вступ; підрозділ 2.3)

Виконавці:

Мол. наук. співроб.

_____
(підпис)
_____
(дата)

А.О. Мальована
(підрозділ 1.2)

Наук. співроб.

_____
(підпис)
_____
(дата)

Т.В. Сібілева
(нормоконтроль)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 109 с., 8 табл., 1 рис., 31 джерело.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ, ПРИРОДНІ РЕСУРСИ, ПРИМОРСЬКІ РЕГІОНИ, ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ, ЕКОЛОГІЧНЕ СТАНОВИЩЕ, ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА

Об'єкт дослідження – процес використання природно-ресурсного потенціалу в системі сталого розвитку приморських регіонів.

Мета роботи – розробка наукових рекомендацій щодо оцінки антропогенного впливу морекористування на екологічний стан навколишнього природного середовища з урахуванням соціально-економічних наслідків і тенденцій розвитку України відповідно до Рамкової Директиви про морську стратегію 2008/56/ЄС та Водної Рамкової Директиви 2008/105/ЄС.

Методи дослідження – наукове узагальнення, статистичний аналіз, екологічне прогнозування.

В процесі роботи здійснена оцінка тенденцій зміни економічної і соціальної сфери в приморських регіонах України з урахуванням екологічних критеріїв, проведено аналіз екологічних і соціальних наслідків сталого економічного розвитку приморських регіонів.

Науково-технічна робота спрямована на покращення екологічного стану навколишнього природного середовища у приморських регіонах з рекомендаціями щодо формування пріоритетів економіко-екологічного оновлення та покращення соціально-економічного стану приморських територій в контексті економічних і соціальних наслідків сучасного етапу сталого економічного розвитку.

ЗМІСТ

	С.
Перелік скорочень, умовних позначок.....	5
Вступ	6
1 Цілі та критерії соціально-економічного розвитку приморських регіонів.....	8
1.1 Механізми формування регіональних пріоритетів розвитку.....	10
1.2 Напрями забезпечення еколого-збалансованого природокористування на регіональному рівні.....	14
1.3 Стратегічні пріоритети екологізації економічного регіонального розвитку портово-промислових зон України.....	25
2 Наукове забезпечення розв’язання економіко-екологічних проблем розвитку приморських регіонів України	31
2.1 Оцінка економіко-екологічних проблем приморських регіонів за допомогою екологічних показників.....	33
2.2 Використання моделі «вплив-стан-відгук» для узагальнення індикаторів природокористування на регіональному рівні.....	38
2.3 Механізми регулювання техногенної, природної та екологічної безпеки.....	41
2.3.1 Економічні механізми управління ризиками.....	42
2.3.2 Чинники техногенної, природної та екологічної небезпеки і ризику.....	45
2.3.3 Оцінка екологічного ризику на території приморських регіонів....	51
3 Концептуальні підходи до формування пріоритетів економіко-екологічного оновлення приморських регіонів.....	54
3.1 Стратегічні пріоритети економічного, соціального та екологічного розвитку приморських регіонів	55
3.2 Шляхи покращення соціально-економічного стану депресивних приморських територій України.....	65
3.3 Європейські механізми регулювання екологічної безпеки та можливості їх використання в Україні.....	79
3.4 Розвиток морегосподарського потенціалу приморських регіонів.....	95
Висновки.....	99
Перелік джерел посилання	106

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ, УМОВНИХ ПОЗНАК

ДСРР-2020 – Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року

ЕІП – екологічні індикаторні показники

ЕЕІП – еколого-економічні індикаторні показники

ЕСІП – еколого-соціальні індикаторні показники

НПС – навколишнє природне середовище

НС – надзвичайні ситуації

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку

СЕМАТ – Європейська конференція міністрів, відповідальних за просторовий (регіональний) розвиток (планування) (European Conference of Ministers responsible on spatial (regional) development (planning))

EMAS – Система екологічного менеджменту та екологічного аудиту (Eco-Management and Audit Scheme)

GEF-BSEP – Програма з економічного управління і захисту Чорного моря (GEF – Глобальний екологічний фонд, BSEP – Black Sea Environmental program)

ICZM – Концепція інтегрованого управління приморськими зонами

MSFD – Рамкова Директива про морську стратегію (The Marine Strategy Framework Directive)

MSK-64 – 12-бальна шкала інтенсивності землетрусів Медведєва-Шпонхойєра-Карника

MSP – морське просторове планування (maritime spatial planning)

PRTR – Європейський реєстр викидів та перенесення забруднюючих речовин (Pollutant Release and Transfer Register)

PSR – модель вплив-стан-відгук (pressure-state-response)

ВСТУП

Приморські регіони, включаючи Одеську, Херсонську, Миколаївську області характеризується особливо сприятливими, сприятливими, а подекуди й задовільними передумовами розвитку продуктивних сил. Із них виокремлюються приморське положення, що зумовлює виняткові передумови для розвитку морегосподарської та інших галузей інфраструктури, транспорту, рекреаційного комплексу, здебільшого рівнинний характер місцевості й розгалужену мережу прісноводних шляхів. Проте ґрунтово-кліматичні умови господарювання свого часу викликали до необхідності значного втручання у природний водообіг, розбудови мережі зрошувальних систем і штучного водопостачання. Антропогенне навантаження територіально-господарських систем призвело до порушення (почасто – з катастрофічними ознаками) екологічного стану територій суші й морських акваторій, зниження еколого-економічного потенціалу територій [1]. У будь-якому разі, сприятливість природних умов для соціально-економічного розвитку приморських регіонів може розглядатися лише за умови посилення природоохоронної та природовідновлювальної діяльності, мінімізації антропогенно-техногенного впливу на довкілля.

Приморські регіони відрізняються своєю територіальною організацією господарства та розселення населення. В Одеській, Миколаївській та Херсонській областях головні економічні центри – портово-промислові комплекси та вузли, а також рекреаційні території та найбільші міста, розташовані вздовж узбережжя моря та у нижній течії річкових транспортних артерій (Дніпро, Дунай, Південний Буг). Приморська смуга є найбільш заселеною і економічно розвиненою частиною регіонів, що зумовлює

нерівномірність господарського освоєння територій означених адміністративно-територіальних одиниць.

Метою роботи є розробка наукових рекомендацій щодо оцінки антропогенного впливу морекористування на екологічний стан навколишнього природного середовища з урахуванням соціально-економічних наслідків і тенденцій розвитку України відповідно до Рамкової Директиви про морську стратегію 2008/56/ЄС та Водної Рамкової Директиви 2008/105/ЄС.

1 ЦІЛІ ТА КРИТЕРІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПРИМОРСЬКИХ РЕГІОНІВ

В умовах перехідної економіки різко загострюються економічні й соціальні протиріччя. У цій ситуації найважливішим фактором подальшого ефективного, прогресивного розвитку є становлення сучасної наукової системи управління на всіх рівнях народного господарства, включаючи регіональний (територіальний).

Вирішення регіональних проблем повинне спиратися на розгорнуту концептуальну основу, що припускає проведення глибоких теоретичних досліджень по регіональному розвитку й регіональній політиці.

Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіонів, підвищення їх конкурентоспроможності неможливі без подолання проблем міжрегіональних відмінностей, ліквідації кризових явищ і відсталості у розвитку окремих територій країни.

Розвиток регіону – багатовимірний і багатоаспектний процес, який розглядається з погляду сукупності різних соціальних і економічних цілей. Навіть якщо мова йде тільки про економічний розвиток, він розглядається спільно з розвитком соціальним. Соціально-економічний розвиток включає такі аспекти:

- зростання виробництва і доходів;
- зміни в інституційній, соціальній і адміністративній структурах суспільства;
- зміни в суспільній свідомості;
- зміни в традиціях і звичках [2].

На сьогодні основною метою економічного розвитку більшості країн світу і їх регіонів є поліпшення якості життя населення. Тому процес соціально-економічного розвитку включає три найважливіші складові:

- підвищення доходів, поліпшення здоров'я населення і підвищення рівня його освіти;
- створення умов, сприяючих зростанню самоповаги людей у результаті формування соціальної, політичної, економічної і інституційної систем, орієнтованих на пошану людської гідності;
- збільшення свободи людей, зокрема їх економічної свободи [3].

Відповідно цілям розвитку регіонів будується система критеріїв (характеристик розвитку) і показників, які вимірюють ці критерії.

На рівні регіону можна розглядати такі критерії й відповідні ним показники соціально-економічного розвитку:

- ВВП або ВВП (абсолютна величина на душу населення) і темпи зростання цих показників;
- середній рівень доходів населення і ступінь їх диференціації;
- тривалість життя, рівень фізичного і психічного здоров'я людей;
- рівень освіти;
- рівень споживання матеріальних благ і послуг (продуктів харчування, житла, телефонних послуг), забезпеченість домашніх господарств товарами тривалого користування;
- рівень охорони здоров'я (забезпеченість поліклініками, аптеками, лікарнями, діагностичними центрами і послугами швидкої допомоги, якість медичних послуг, що надаються);
- стан навколишнього середовища;
- розвиток малого бізнесу;
- збагачення культурного життя людей.

При управлінні економічним розвитком окремого регіону доцільно виділяти всі вищенаведені відносно самостійні цілі і здійснювати моніторинг їх досягнення.

1.1 Механізми формування регіональних пріоритетів розвитку

Сьогодні в Україні існує суспільний запит на ефективну державну регіональну політику, спроможну здійснити модернізацію на місцевому рівні, стати запорукою підвищення рівня та якості життя людини незалежно від місця її проживання – на всій території України. Вектор змін парадигми регіонального розвитку в Україні передбачає перехід: від регіональної політики «єдиного центру» до політики врахування багатоієрархічних інтересів регіонів, усвідомлення «мультицентристської» сутності природи регіонального управління, обов'язкового врахування принципів вертикальної та горизонтальної координації управлінських заходів щодо стимулювання регіонального розвитку; від регіональної політики перерозподілу ресурсів та «вирівнювання» до політики створення рівних можливостей та сприятливих інституційних умов для комплексного розвитку регіонів України, зростання їх конкурентоспроможності; від задіяння прямих інструментів стимулювання економіки регіону до комплексного регуляторного впливу, застосування гібридних інструментів та механізмів стимулювання регіонального розвитку.

Об'єктивно визначений пріоритет регіонального розвитку (у тому числі з урахуванням особливостей розвитку села, району, міста та області), підкрплений наявним на місцевому, регіональному рівні ресурсним забезпеченням – запорука успішного досягнення мети сталого збалансованого розвитку регіону, зростання його конкурентоспроможності. Пріоритети регіонального розвитку у своїй сукупності повинні відображати не тільки

інтереси окремого регіону. У перспективі – йдеться про досягнення стратегічних цілей регіонального розвитку у масштабах України: зростання конкурентоспроможності регіонів та забезпечення збалансованого регіонального розвитку; досягнення територіальної соціально-економічної інтеграції; підвищення ефективності державного управління у сфері регіонального розвитку.

Формування стратегічних пріоритетів регіонального розвитку відбувається з урахуванням домінуючого впливу глобалізації, базових світових тенденцій розвитку територій, а також – з обов'язковим урахуванням наявного ресурсного потенціалу та ресурсних (інституційних) обмежень, що консервують основні системні проблеми, наприклад, приморських територій України [4].

Приморськими регіонами України вважаються адміністративно-територіальні одиниці, які безпосередньо або опосередковано (через акваторії лиманів) прилягають до морського узбережжя. До них належать Одеська, Миколаївська та Херсонська області, території яких мають яскраво виражену спільність клімату, рельєфу, гідрографічної мережі, властиву їй систему розселення, наявність визначних природних комплексів. Приморські регіони відрізняються своєрідною територіальною організацією господарства та розселення населення. В Одеській, Миколаївській та Херсонській областях головні економічні центри – портово-промислові комплекси та вузли, а також рекреаційні території та найбільші міста, розташовані вздовж узбережжя моря та у нижній течії річкових транспортних артерій (Дніпро, Дунай, Південний Буг). Приморська смуга є найбільш заселеною і економічно розвиненою частиною регіонів (приморсько-фасадний тип територіальної організації господарства), що зумовлює нерівномірність господарського освоєння територій означених адміністративно-територіальних одиниць. Рівень урбанізації прибережної смуги морів високий – у середньому 77,7 %.

Формування пріоритетів розвитку приморських регіонів України відбувається, насамперед, з огляду на світові тенденції розвитку (у тому числі під впливом процесів глобалізації), а також з урахуванням наявного на місцевому, регіональному рівні ресурсного потенціалу та обмежень, що синергетично накладаються на загальносвітові системні проблеми розвитку приморських територій.

До ключових світових тенденцій розвитку приморських регіонів слід віднести тенденцію щодо підвищення ролі приморських регіонів у розвитку та економічному зростанні світової економіки. Роль приморських регіонів у світовій економіці, насамперед, зростає у зв'язку зі зростанням ролі транспортних морських перевезень, що є складовою сфери послуг. Навіть в умовах кризи конкурентоспроможність морських шляхів лишається вищою порівняно з іншими шляхами транспортування вантажів.

Зростання ролі приморських регіонів підтверджується й посиленою увагою до цієї проблематики з боку керівних структур Європейського союзу. Документи Євросоюзу щодо морської політики визначають, що моря і океани необхідні Європі як ключова умова стабільного розвитку. 12 березня 2013 року Європейська Комісія прийняла ініціативу з Морського Просторового Планування й Інтегрованого Прибережного Управління (Maritime Spatial Planning and Integrated Coastal Management). Принцип морського просторового планування (MSP – maritime spatial planning) підкреслює загальний міжгалузевий підхід до процесу управління. У прийнятому документі морське просторове планування розуміється як публічний процес з аналізу і планування просторового і часового розподілу людської активності у морі для досягнення економічних, екологічних і соціальних цілей. Морське просторове планування та інтегроване прибережне управління підтримують і заохочують імплементацію стратегії "Європа – 2020" для стрімкого і стійкого зростання, схваленої Європейською Радою, що покликана досягти найвищого рівня

зайнятості, продуктивності, суспільної згуртованості, включаючи просування конкурентної, ресурсно-забезпеченої і «зеленої» економіки.

Визначені у Стратегії принципи знайшли відображення у Рамковій Директиві про морську стратегію (The Marine Strategy Framework Directive – MSFD), Водній Рамковій Директиві (The Water Framework Directive – WFD), Директиві про стратегічну екологічну оцінку (The Strategic Environmental Assessment – SEA-Directive) та інших документах. У січні 2011 р. було прийнято Стратегію ЄС щодо Чорного моря. Окремі аспекти управління розвитку приморських регіонів відображені у Стратегії ЄС для Дунайського регіону, яка була затверджена Радою ЄС 24 червня 2011 року та у Стратегії ЄС стосовно розвитку транспортного сектора.

Україна має велику довжину морського узбережжя, що зумовлює значний вплив моря та морської галузі на економічний розвиток та умови життя її громадян. Потенціал морегосподарського комплексу представлений багатьма морськими торговельними портами, а також приватними терміналами та підприємствами інших відомств, які експлуатують (орендують) морські причальні споруди. Особливе значення має використання виключної морської економічної зони України. Потенційні запаси енергоресурсів на українському шельфі Чорного моря оцінюються у 2,3 млрд. тонн умовного палива, що, за даними Державної служби геології та надр України, становить близько 40 % усіх енергетичних запасів України.

Так, потенційні запаси енергоресурсів (нафта і природній газ) на українському шельфі Чорного моря, за різними оцінками, становлять від 4 трлн. м³ до 13 трлн. м³ газу, що на сьогодні становить від 40 % до 60 % усіх розвіданих енергетичних запасів України. Крім того, за попередніми оцінками у північній частині Чорного моря наявні значні поклади газогідратів, які дають можливість у стратегічній перспективі розпочати видобуток з них природного газу.

Реалізація конкурентних переваг приморських регіонів України є найбільш успішною, коли відбувається у рамках відповідних світових тенденцій.

1.2 Напрями забезпечення еколого-збалансованого природокористування на регіональному рівні

Методологічною основою сучасних концепцій раціонального природокористування є комплексні моделі раціонального або збалансованого природокористування. Провідною ідеєю концепції виступає оптимізація природокористування для соціально-економічного розвитку регіону в межах його екологічного потенціалу та збереження рівноваги в еколого-економічних системах.

Необхідність розробки концепції раціонального природокористування регіону виникла не тільки з причини погіршення екологічного стану навколишнього природного середовища регіону, але і з приводу закономірних тенденцій розвитку сучасного нераціонального природокористування; збільшення виробничих потужностей відповідно до вимог нових технологій; техногенного впливу виробництва не тільки на екосистеми регіону, але й на світовий простір.

Концептуальні основи раціонального природокористування як на національному, так і на територіальному рівнях повинні бути єдині, та обов'язково враховувати специфічні особливості кожного регіону і кожного рівня управління.

Причорноморський регіон України має свій особливий природний та ресурсний потенціал, однак за багатьма показниками економічного, соціального та екологічного розвитку відноситься до зони можливого еколого-

економічного ризику, а за рівнем депресивності – до групи екологічно депресивних територій, що повинно бути обов'язково враховано в концепції регіонального раціонального природокористування.

Головною метою концепції на довгострокову перспективу є підвищення якості життя населення регіону, доведення показників конкурентоспроможності продукції регіону до світового рівня за рахунок впровадження нових наукоємних, ресурсозберігаючих технологій, створення стабільного господарсько-виробничого комплексу, який зможе ефектно функціонувати і розвиватися в нових економічних умовах.

Досягнення цієї мети дозволить не тільки істотно підвищити життєвий рівень, але й якісно змінити характер життя населення, відкрити нові напрямки та рівні розвитку регіону, гарантувати збереження унікальної природи регіону й створення найкращих умов життя для майбутніх поколінь.

Основні задачі, виконання яких забезпечить досягнення запланованої мети, включають:

- створення оптимальної збалансованої моделі еколого-економічного природокористування в регіоні;
- розробку інвестиційно-інноваційної моделі регіонального розвитку з метою підвищення конкурентоспроможності регіону;
- перехід до політики співвідношення функцій щодо регіонального розвитку між центральними та місцевими органами влади з обов'язковим урахуванням процесів, що відбуваються у світовому вимірі.

Вирішення цих задач створить умови для покращення еколого-соціально-економічної ситуації в регіоні шляхом вирішення конфліктів інтересів між природокористувачами, подоланням економічної кризи, вирішенням екологічних, економічних і соціальних проблем, а також зниженням рівня депресивності територій регіону.

Створення оптимально-збалансованої моделі еколого-економічного природокористування передбачає:

а) екологізацію суспільства і створення умов для формування національної ідеології як системи політичних, правових, економічних, екологічних, етичних і філософських поглядів, які мають властивість відображати зміни під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів. Екологічна складова ідеології формує суспільну екологічну свідомість громадян і головні орієнтири регіонального та національного розвитку, що викликано потребами суспільства в екологічно-безпечному навколишньому природному середовищі.

б) усунення існуючих диспропорцій у розвитку господарсько-виробничого комплексу регіону:

1) зниження частки еколого-небезпечних підприємств в територіально-виробничому комплексі;

2) забезпечення підприємств сучасними очисними спорудами, інноваційними ресурсозберігаючими, маловідходними і безвідходними технологіями, а також технологіями з повторним або замкнутим циклом використання природних ресурсів;

3) зниження природоємності та енергоємності технологій і продукції шляхом впровадження енергозберігаючих технологій;

4) створення високотехнологічних проектів на основі конверсії та використання науково-технічного потенціалу, виробництво конкурентоспроможної експортної продукції;

5) забезпечення комплексної переробки природної сировини та утилізації відходів, підвищення при цьому екологічної безпеки виробництва;

6) завершення процесу реформування земельних відносин, удосконалення формування законодавчо-правової бази цього процесу, що створить умови для капіталізації економічних відносин;

7) поповнення бюджетів місцевих органів влади для вирішення екологічних і соціальних проблем, а також реалізації природоохоронних заходів.

в) розробку заходів та механізму залучення коштів місцевих органів влади для боротьби з підтопленням сільськогосподарських угідь, прилеглих територій та населених пунктів, вирішення соціальних проблем, які виникли внаслідок підтоплення, що включає:

1) розробку першочергових заходів щодо впровадження басейнових схем водокористування, обґрунтування гранично-допустимих навантажень на водні екосистеми, впровадження еколого-збалансованих моделей водокористування та керування режимом підземних вод у районах критичного розвитку підтоплення: промислово-міських агломераціях, зонах впливу водосховищ та зрошуваних масивів;

2) оптимізацію структури масивів зрошення земель та антропогенних навантажень на водні екосистеми за рахунок впровадження водозберігаючих технологій, нормування водокористування та покращення фільтраційного захисту гідротехнічних споруд;

3) оцінку кількісних та якісних запасів питної води з метою впровадження ресурсозберігаючих технологій та систем водозабезпечення населення;

4) виконання детального інженерно-сейсмологічного районування територій промислово-міських агломерацій та комплексів Причорноморського регіону України (акваторії Чорного й Азовського морів) у зв'язку зі зниженням сейсмологічної стійкості забудованих підтоплених територій.

5) за даними Інституту проблем національної безпеки Ради національної безпеки і оборони України рівень сейсмологічної стійкості деяких територій регіону знизився на 1-3 бали за шкалою MSK-64 внаслідок підвищення струшуваності водонасичених порід та ризику розвитку пливунів, суфозійних та тиксотропних процесів.

б) розробку заходів щодо зниження впливу підтоплених земель прибережно-морської території на забруднення рекреаційних територій, зон відпочинку та природоохоронних територій;

7) впровадження заходів щодо відновлення дренажної здатності річок та попередження їх замулення шляхом розвитку водоохоронних зон, водозберігаючих та ґрунтозахисних технологій.

г) раціональне використання унікального рекреаційного потенціалу та вигідного транспортно-географічного положення регіону.

Концепція раціонального використання рекреаційного потенціалу регіону, який має унікальні лікувальні, оздоровчі та рекреаційно-туристичні ресурси, а також об'єкти історико-культурної спадщини, спрямована на реалізацію прав громадян на охорону здоров'я, медичну допомогу, відпочинок і безпечні для життя і здоров'я умови, збереження генофонду нації, забезпечення екологічно збалансованого розвитку курортів і рекреаційно-курортної інфраструктури. Необхідність концепції обумовлена низькою економічною ефективністю використання наявного рекреаційного потенціалу та недосконалістю законодавчо-правового регулювання у сфері управління розвитком рекреаційно-оздоровчих територій на регіональному та місцевому рівнях.

Досягнення зазначеної мети здійснюється шляхом:

- 1) розробки і впровадження державного механізму раціонального використання рекреаційного потенціалу регіону;
- 2) розробки і впровадження Державних кадастрів природних рекреаційних і лікувальних ресурсів, приморських та природоохоронних територій;
- 3) розробки програм і механізмів їх реалізації щодо комплексного розвитку курортно-оздоровчих територій та рекреаційно-туристичної інфраструктури;
- 4) впровадження ефективного сучасного менеджменту в управлінні рекреаційно-туристичним комплексом, який забезпечить екологічно-збалансований розвиток рекреаційної екосоціосистеми та позитивний вплив на розвиток територіально-виробничої системи;

5) розробки законодавчо-нормативної бази щодо платності використання природних рекреаційних та лікувальних ресурсів;

б) врахування особливостей та переваг регіону при розробці регіональної стратегії розвитку;

7) використання надзвичайно вигідного транспортно-географічного положення регіону для розвитку експортно-імпортової політики, інтенсивно зростаючих сільськогосподарських зв'язків та формування значної частини місцевого бюджету за рахунок транспортно-географічної привабливості регіону.

д) раціональне використання природних ресурсів приморських територій як складової регіональної моделі еколого-збалансованого природокористування.

На сьогоднішній день дуже важливою проблемою Причорноморського регіону є проблема екологічно-збалансованого використання природних ресурсів (водних, земельних, біотичних, рекреаційних) приморських територій та збереження біорізноманіття приморських екосистем. Ця проблема знайшла своє відображення в ряді міжнародних конвенцій, програм та проектів, наприклад: Концепція інтегрованого управління приморськими зонами (ICZM); Конвенція щодо біорізноманіття – Biodiversity Convention; Конвенція з охорони водно-болотних угідь – Ramsor Convention; Конвенція щодо захисту Чорного моря від забруднення – Bucharest Convention; Урядова декларація про захист Чорного моря – Odessa Declaration; Програма з економічного управління і захисту Чорного моря (GEF-BSEP) тощо. Однак впровадження ідей раціонального природокористування на рівні приморських територій можливо лише на регіональному та місцевому рівнях за допомогою системи органів державного управління та органів місцевого управління. Це свідчить про необхідність розробки регіональних механізмів переходу на раціональне використання приморських територій, які включають: розробку регіональних стратегій, напрямків еколого-безпечного і збалансованого функціонування у приморській

зоні міст, портово-промислових комплексів, сільського господарства, морегосподарської діяльності та рекреаційно-туристичної інфраструктури. У той же час екосистеми приморських територій виконують важливі біосферні функції, забезпечують природне очищення річкових вод, що стікають у море. Унікальними за своїм значенням є природні комплекси Дунаю, Дністра та Дніпра, а також багаточисленні лимани та озера складають значну частину біорізноманіття Причорноморської зони України.

Важливою складовою досягнення еколого-збалансованого розвитку Причорноморського регіону є розробка і впровадження інвестиційно-інноваційної моделі регіонального розвитку [5]. Сучасна еколого-соціально-економічна ситуація, рівень конфліктності інтересів і депресивності територій регіону потребують підготовки нормативних і методичних документів, регіональних програм і стратегій розвитку регіону, створення банку інноваційних проектів розвитку та банку потенційних інвесторів. Основними джерелами фінансування інноваційних процесів як і в економічно розвинутих країнах, так і в регіонах України можуть бути і приватні, і державні ресурси, причому можуть зберігатися приблизно однакові пропорції між тими та іншими у фінансуванні нововведень. Завдяки такій практиці, як відмічає М.Н. Бутко [5], створюються надійні та гнучкі фонди, що забезпечують розвиток економіки регіонів.

Значна увага інноваційному розвитку приділяється в «Стратегії економічного і соціального розвитку України», у якій відзначається, що: «Європейський вибір України і, відповідно, необхідність її інтеграції у високотехнологічне конкурентне середовище зумовили необхідність формування інноваційної моделі розвитку, в якій роль головного джерела довготривалого економічного зростання відіграють наукові надбання та їх технологічне застосування, яке дасть можливість, передусім, підвищити конкурентоспроможність економіки, гарантувати її безпеку та відповідне місце в Європейському Союзі за стабільних і високих темпів економічного

зростання». Реалізація обраного напрямку для Причорноморського регіону передбачає:

- систематизацію вітчизняного та зарубіжного досвіду з метою формування ефективної інноваційної політики регіону, яка б об'єднувала науково-технічні досягнення, економіку, підприємництво і управління;

- використання науково-технічного потенціалу наукових установ та вищих навчальних закладів освіти для створення на всіх рівнях розвитку інноваційних структур, які забезпечать як найшвидше впровадження у промисловість, сільське господарство, рекреаційно-туристичний комплекс і бізнес результатів науково-дослідних робіт, винаходів та інших результатів наукової діяльності;

- широке використання усіх форм інноваційних структур, що відомі світовій практиці, тобто бізнес-інкубатори, технопарки, технополіси, кластери, регіони науки, а також розвиток ринку інжинірингових, маркетингових та консультативних послуг;

- розробку концепції інвестиційно-інноваційного розвитку регіону, яка б об'єднала науку, освіту, виробництво, економіку, управління, бізнес, банківську систему та кадрове науково-технічне забезпечення;

- забезпечення умов для трансформації результатів наукових досліджень у ресурсозберігаючі, наукоємні, маловідходні та безвідходні технології та моделі отримання конкурентоспроможних товарів, введення регіонального замовлення на розробку нових ресурсозберігаючих технологій та технічного устаткування;

- створення позитивного сприятливого клімату, підвищення привабливості регіону для внутрішніх і зовнішніх інвесторів;

- цільовий розвиток фінансово-кредитного механізму інноваційного розвитку регіону, який має базуватися на системі, яка безперервно продукує і формує фактори сприяння формуванню економіки інноваційного типу в регіоні. Основними джерелам фінансування інноваційної діяльності є власні фінансові

ресурси (прибуток, амортизаційні відрахування, резервні фонди, виручка від реалізації майна та цінних паперів, кредитні інвестиції, фінансовий лізинг, кошти наукових фондів, спонсорські кошти); заємні засоби (банківські і бюджетні кредити під заставу майна, землі, цінних паперів, гарантії владних структур, інших підприємств, страхових компаній, інвестиційних фондів); особисті збереження громадян; бюджетні інвестиції, які видані під гарантії владних структур регіону;

– розробку цільових довгострокових загальнодержавних, регіональних і міжгалузевих інвестиційних проектів та програм розвитку ресурсозберігаючих галузей, що включають непривабливі для інвестора сфери, такі як екологічну й природоохоронну, утилізацію відходів виробництва та соціальні програми розвитку територій і регіону;

– створення законодавчо-правового механізму залучення комерційних банків щодо кредитування інвестиційної діяльності, розвитку системи страхування інвестицій.

Стратегічним напрямом реформування відносин у сфері інвестиційної та інноваційної діяльності регіону повинен бути перехід до програмно-цільових методів управління розвитком, які передбачають визначення конкретних завдань, конкретних об'єктів досліджень, строків виконання науково-дослідних робіт та видів науково-технічної продукції, яку необхідно розробляти в інтересах економічного розвитку регіону.

Перехід України на шлях економічних перетворень все більш привертає увагу до питань регіонального розвитку. Кожний регіон має свій особливий природно-ресурсний потенціал, відмінності соціально-економічного розвитку, які не завжди негативно впливають на економіку регіону [6]. Державна регіональна політика не повинна замикатися на вирівнюванні соціально-економічного розвитку регіонів, оскільки обмеження бюджетної спроможності держави може призвести лише до «вирівнювання всіх у бідності», а має робити головний наголос на підтримці «точок зростання».

Однак сучасна державна політика не направлена ні на підтримку «точок зростання», ні на вирішення проблем депресивних територій і регіонів. Якщо розглянути концепцію державної регіональної політики, то можна визначити новий підхід при формуванні державної регіональної політики. Цей підхід передбачає залучення до управління і фінансування регіонального розвитку не тільки центральних державних органів і їх фінансових ресурсів, але й суб'єктів суспільних відносин на регіональному та місцевому рівнях, у тому числі територіальних громад, органів виконавчої влади, суб'єктів підприємства, недержавних організацій. Регіональний розвиток повинен базуватися на самостійності регіону у визначенні перспективних цілей та джерел фінансування заходів і, перш за все, за рахунок власних джерел та інвестицій. Держава здійснює підтримку регіонального розвитку, але на законодавчому рівні повинні бути чітко визначені критерії та об'єми надання державних ресурсів. У даному випадку державні ресурси повинні розглядатися як додаткові до ресурсів, що акумулюються регіоном. Ця ідеологія декларується Державною Стратегією регіонального розвитку.

Механізм державного регулювання регіонального розвитку, наближаючись до європейських стандартів, повинен базуватися на:

- законодавчо-нормативній базі чіткого визначення статусу депресивних територій, механізмі отримання цього статусу та інструментарії щодо підтримки розвитку депресивних територій;
- чіткій координації діяльності центральних владних структур і місцевих органів в управлінні регіональним розвитком;
- запровадженні механізму налагодження відносин між центральними і місцевими органами виконавчої влади, чіткому визначенні заходів, які мають державний пріоритет і фінансуються з державного бюджету, а також заходів, що фінансуються за рахунок місцевого бюджету;
- програми та проекти регіонального розвитку повинні обов'язково враховувати глобальні процеси світового розвитку, тобто інноваційно-

інвестиційну спрямованість економіки, направлену на підвищення конкурентоспроможності продукції, підприємств, галузей та економіки регіону в цілому.

Найближчі перспективи екологізації регіонального розвитку повинні спиратися на зупинення руйнуючого впливу територіально-виробничих комплексів на навколишнє природне середовище та природно-ресурсний потенціал регіону [7]. У перспективі важливим залишається перехід до сталого екологічно-збалансованого розвитку територіально-виробничого комплексу регіону на основі відродження унікальних складових його природно-ресурсного потенціалу та цілеспрямованого зростання якості середовища життєдіяльності людини.

Резюмуючи вищевикладене, можна констатувати, що подальше економічне зростання в регіональному розрізі та вихід з еколого-економічної кризи можливе лише за умов усунення існуючих диспропорцій в розвитку господарсько-виробничого комплексу регіону, розробки заходів та механізму залучення коштів, у тому числі місцевих органів влади, для боротьби з підтопленням, вирішення соціальних проблем, які виникли внаслідок цього; раціонального використання унікального рекреаційного потенціалу як складової регіональної моделі еколого-збалансованого природокористування, а також формування ефективної інноваційної політики регіону, яка б базувалася на останніх науково-технічних досягненнях і забезпечувала б цільовий розвиток фінансово-кредитного механізму інвестиційно-інноваційного розвитку шляхом переходу до програмно-цільових методів управління просторовим розвитком, які передбачають визначення конкретних завдань, конкретних об'єктів досліджень та строків виконання науково-дослідних робіт з обов'язковим урахуванням глобальних процесів світового розвитку.

1.3 Стратегічні пріоритети екологізації економічного регіонального розвитку портово-промислових зон України

Посилення антропогенного та техногенного навантаження на природні екосистеми, порушення екологічної рівноваги на територіях приморських регіонів України обумовлюють необхідність визначення чіткої траєкторії екологізації господарської діяльності саме портово-промислових зон України. Але, на сьогодні дефініція «портово-промислові зони України» як об'єкта просторового екологічного управління ще законодавчо не визначена. Між тим впродовж останніх декілька років Міністерством охорони навколишнього природного середовища України за участю міжнародних організацій ЄС актуалізовано необхідність розробки нових та розвитку існуючих законодавчих актів, в яких прибережна смуга, а також прилеглі морські акваторії розглядалися б як цілісний об'єкт інтегрованого екологічного управління, правового та інституційного регулювання екологізації портово-промислової господарської діяльності, зонування, планування та подальшого сталого розвитку приморських територій.

Така постановка узгоджується з законодавчо затвердженими документами: Концепцією національної екологічної політики України на період до 2020 року, Стратегією державної екологічної політики України на період до 2020 року, Керівними принципами сталого просторового розвитку Європейського континенту (СЕМАТ) тощо. Поставлена проблема потребує детального аналізу і вироблення науково-обґрунтованої концепції екологізації господарської діяльності об'єктів функціонування портово-промислових зон України на основі трансформації існуючого екологічного законодавства, створенні певного економіко-екологічного механізму, адаптації закордонного досвіду. Питанням дослідження особливостей та перспектив екологізації розвитку об'єктів функціонування портово-промислових зон присвячені роботи

Б. В. Буркинського, В. М. Степанова, С. К. Харічкова, Т. П. Галушкіної, В. А. Дергачева, Н. Г. Ковальнової, Н. М. Андрєєвої, О. М. Громової, Р. О. Крижановського, С. І. Христенко, Н. Л. Тараканова, О. М. Мартинюк та інших дослідників [8]. Але незважаючи на це, питання екологізації сучасного розвитку портово-промислових зон України є недостатньо вивченими.

Концептуальні основи екологізації господарської діяльності портово-промислових зон повинні базуватися на інституційних, адміністративних, економічних, організаційних та інформаційних механізмах інтегрованого екологічного управління портово-промисловими зонами. При цьому зазначимо, що результатами впровадження їх повинно стати:

- чітке законодавче визначення термінів «портово-промислова зона», «екологізація господарської діяльності об'єктів портово-промислових зон», «прибережна смуга морів», «морський екологічний кластер», запровадження законопроекту «О забезпеченні екологічної безпеки портово-промислових зон України»;

- розроблення принципів екологічного управління та поліпшення економічного механізму екологізації господарської діяльності об'єктів портово-промислових зон в межах прибережної смуги та морських акваторій;

- екологічні обмеження та організаційно-економічна оптимізація господарської діяльності з регламентацією процедур та особливостей використання природних ресурсів портово-промислових зон;

- створення кадастру природних ресурсів прибережних смуг та морських акваторій портово-промислових зон на основі обліку всіх компонентів екосистем;

- здійснення ефективного екологічного зонування окремих прибережних територій та морських акваторій портово-промислових зон України.

З позицій системного підходу наголосимо, що сутнісне визначення та обґрунтування принципів забезпечення екологізації господарської діяльності

об'єктів портово-промислових зон може стати логічним екологічним наповненням існуючих законопроектів України «Про морські порти України», «Про виключну (морську) економічну зону» та ін.

Зазначимо, що у сьогоднішні ні поняття «інтегроване управління природокористуванням портово-промислових зон», ні тим більш «екологізація господарчої діяльності портово-промислових зон» саме в просторовому контексті, на жаль, не є предметом існуючих правових регламентів. Що стосується трактування сутності екологізації господарської діяльності портово-промислових зон в Україні, то в нашому розумінні це комплексний процес, який по-перше, передбачає впровадження системних заходів стосовно реалізації інтегрованого розвитку портово-промислових зон з врахуванням статусу її поліфункціональності, по-друге, базується на концепції впровадження екологічно чистих виробництв та технологій і передбачає зниження антропогенного тиску на довкілля, по-третє, декларує необхідність формування належної екологічної інфраструктури за участю усіх зацікавлених природокористувачів.

В Україні відсутнє належне ставлення до ресурсного та екологічного управління об'єктами портово-промислових зон України. Зазначене вище доводить велику значущість та актуальність екологізації системи управління портово-промисловими зонами, а також необхідність удосконалення існуючої законодавчо-нормативної бази. В зв'язку з цим, на наш погляд доцільна розробка концептуальних підходів, які будуть декларувати напрями природоохоронних заходів щодо створення системи інтегрованого управління природокористуванням на територіях функціонування портово-промислових зон України та включати як економічні механізми екологізації розвитку портово-промислових зон, так і законодавчо обґрунтований план дій в регіональному вимірі. Досягнення цього повинно ґрунтуватися на:

- розвитку інституційного базису морського природокористування з імплементацією кращих світових практик та міжнародного досвіду;

- формуванні організаційно-правових умов щодо створення морських екологічних кластерів;
- визначенні справжньої цінності природних ресурсів портово-промислових зон України з використанням кількісних та якісних методів оцінки;
- урегулювання питань щодо прав власності та особливостей користування природними ресурсами в межах функціонування портово-промислових зон;
- інвентаризації природно-ресурсного потенціалу України в прибережній смузі з впровадженням інструментів екологічного обліку та аудиту;
- комплексному сталому плануванні й управлінні землекористуванням і водокористуванням об'єктів портово-промислових зон у більш широкому контексті;
- оцінки екологічної ємності портово-промислових зон на підґрунті розрахунку еколого-економічного збитку внаслідок неефективного використання морських акваторій та земель прибережної смуги;
- аналізі еколого-економічного впливу господарської діяльності портово-промислових зон та визначенні пріоритетних векторів розвитку портово-промислових зон на засадах впровадження екологічно-чистих технологій;
- підвищення економіко-екологічної якості транспортних та перевантажувальних операцій об'єктів портово-промислових зон;
- впровадженні економічних і соціальних стимулів, мотивуючих до регульованого використання природних ресурсів у морських акваторіях та прибережних смугах.

Для комплексної оцінки стану екологізації господарської діяльності об'єктів портово-промислових зон доцільно, на наш погляд, запровадити систему інтегральних еколого-економічних показників, яка б надала змогу

обґрунтовувати необхідність удосконалення екологічного управління земельними, водними та біоресурсами портово-промислових зон України; оцінювати відтворення еколого-економічного потенціалу природних ресурсів портово-промислових зон; забезпечити критерії екологічної безпеки як головного пріоритету реалізації моделі їх сталого розвитку приморських територій.

На наш погляд, першочерговими заходами екологізації господарської діяльності портово-промислових зон є екологічна санація та раціональне використання природно-ресурсного та промислового потенціалу приморських територій. Це обумовлено тим, що прибережна смуга морів розглядається як специфічний природно-господарський комплекс, унікальність якого полягає в особливій його вразливості, наявності значного рекреаційно-оздоровчого та промислового потенціалу тощо. Особливістю її є й те, що в межах функціонування портово-промислових зон локалізовані об'єкти та інфраструктура таких важливих для народного господарства галузей, як: морські перевезення (портові та перевантажувальні комплекси, суднобудування, навігаційні об'єкти, об'єкти воєнізованої охорони кордону та інші); агропромисловий та рекреаційно-туристичний комплекси, хімічна та металургійна галузі тощо. В якості критеріїв екологізації господарської діяльності об'єктів функціонування портово-промислових зон доцільно визначити: обмеженість її площі в просторовому контексті; значну інвестиційну привабливість та домінування екологічних пріоритетів в потенційних можливостях освоєння приморських територій; наявність як суспільних, так і бізнес-інтересів в напрямках їх використання.

Визначення цих критеріїв базується на таких передумовах:

– наявність геополітичних переваг та унікального природно-ресурсного потенціалу портово-промислових зон, який у останні роки набуває усе більшої деградації та знищення;

- погіршення екологічного стану довкілля – існуючі території портово-промислових зон знаходяться в епіцентрах екологічних ризиків та обмежень;
- існування статусу поліфункціональності використання територій портово-промислових зон на засадах пошуку балансу інтересів;
- високий рівень урбанізації прибережних територій – питома вага містобудівного освоєння територій перевищує 80 %, тоді як щільність населення перевищує середньо український показник на третину;
- відсутність цілісного плану дій стосовно екологізації освоєння портово-промислових зон.

Резюмуючи усе вищенаведене зазначимо, що основним завданням інтегрованого екологічного управління портово-промисловими зонами України є визначення найбільш оптимального вектору сталого розвитку об'єктів портово-промислової господарської діяльності, що забезпечить відновлення унікальних природних екосистем та збереження національних соціальних, економічних та екологічних інтересів розвитку приморських регіонів України.

Загальна постановка наукового підходу до екологізації господарської діяльності об'єктів портово-промислових зон дозволяє констатувати, що проблеми управління такого роду об'єктами носять міжгалузевий характер. Для проведення ефективних природоохоронних заходів необхідні комплексні інституціональні, економічні, екологічні, технічні, технологічні, гідрологічні та інші дослідження. Тільки в цьому випадку можлива концентрація діяльності вчених з різних областей знання, подолання дублювання в розробці проектів науково-дослідними структурами і функціонуючими об'єктами портово-промислових зон щодо природоохоронних заходів. Це дозволить знизити витрати на прогностичні дослідження, підвищити їх економіко-екологічну ефективність, виходячи з міжнародних стандартів і норм екологізації господарської діяльності портово-промислових зон.

2 НАУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ ПРИМОРСЬКИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Головною метою сталого розвитку України є забезпечення високої якості життя та здоров'я людей, їх екологічної та соціальної захищеності за рахунок збалансованого, соціально-економічного та екологічного розвитку, раціонального використання природно-ресурсного потенціалу країни з урахуванням можливостей у задоволенні відповідних потреб у природних ресурсах майбутніх поколінь. Досягнення цієї мети відповідає історичним, культурним і світоглядним цінностям народу України, в традиціях якого завжди було гуманне ставлення до людини, землі, води, рослинного і тваринного світу, природи загалом.

Сталий розвиток України має розглядатися як процес постійного перетворення (трансформації) якісних та кількісних характеристик суспільних відносин в державі як національній соціо-еколого-економічній системі з дотриманням її рівноважності, збалансованості, гармонійності, стабільності, конкурентоспроможності, інноваційності та безпеки, спрямований на досягнення динамічної рівноваги між суспільством, економікою та навколишнім природним середовищем, що забезпечує при цьому добробут нинішніх та майбутніх поколінь нації.

Стратегічна спрямованість переходу України до сталого розвитку полягає в трансформації державної політики у напрямі забезпечення гармонізації економічної, екологічної та соціальної складової шляхом розробки та впровадження заходів сталого розвитку, які забезпечать високу ефективність прийняття рішень для досягнення цілей такого розвитку як сьогодні так і в довгостроковій перспективі, концентрацію та координацію зусиль центральних

та місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, сторін соціального діалогу.

Одним з найактуальніших аспектів розбудови національної моделі сталого розвитку України є регіональна політика сталого розвитку.

Узагальнення світового досвіду та його імплементація на терени України дає підстави визначити такі першочергові завдання формування та реалізації регіональної політики сталого розвитку:

- розроблення та впровадження регіональної політики, яка забезпечуватиме гармонійне поєднання загальнонаціональних і регіональних інтересів, регулярний моніторинг її виконання, а також узгоджуватиметься зі стратегією збалансованого розвитку України;

- розроблення та реалізація узгоджених регіональних програм збалансованого розвитку на основі комплексного міжрегіонального використання природно-ресурсної бази країни;

- оптимізація співвідношення рівнів розвитку регіонів на основі врахування природних, природно-ресурсних, історичних, соціокультурних чинників розвитку кожного з них;

- класифікація регіонів України за рівнем техногенного навантаження та поліпшення екологічної ситуації у найпроблемніших регіонах;

- зміцнення горизонтальних зв'язків між регіонами шляхом виконання спільних соціально-економічних і екологічних програм та проведення міжрегіональних природоохоронних заходів.

Саме в цьому контексті в межах дослідження ми акцентуємо увагу (на прикладі ресурсно-екологічних реалій) на завданнях наукового забезпечення розв'язання економіко-екологічних проблем розвитку приморських регіонів України.

2.1 Оцінка економіко-екологічних проблем приморських регіонів за допомогою екологічних показників

Більшість сучасних екологічних проблем зумовлені антропогенним втручанням у природу. В першу чергу це втручання зумовлене економічною діяльністю людини. Постійно зростаючий вплив на природу зумовлений зростаючою потребою людства в ресурсах, в тих чи інших товарах та послугах. Усе це досить негативно позначається на природному довіллі: вичерпання природних ресурсів, забруднення землі, повітря, водойм; постійні аварії на виробництвах – все це спричиняє загально планетарну екологічну кризу, яку необхідно якнайшвидше вирішувати.

В багатьох країнах основним інструментом для проведення оцінки стану навколишнього природного середовища (НПС) є екологічні індикаторні показники (ЕІП). Обрані належним чином показники, що засновані на достатніх тимчасових рядах даних, можуть не тільки відбивати основні тенденції, але й сприяти опису причин і наслідків сформованої екологічної обстановки, а також дозволяють спостерігати за ходом здійснення екологічної політики в країні.

Проблема, що розглядається, полягає в необхідності формування інформації про стан НПС у взаємозв'язку людської діяльності з кінцевим впливом на навколишнє середовище, а також відображення соціальних аспектів цього впливу й при цьому задовольняти всі інформаційні потреби. Таким чином, необхідні ЕІП, за допомогою яких в першу чергу необхідно відслідковувати цей вплив для оцінки дієвості екологічної політики, а також для можливості прогнозування змін у стані НПС. В результаті дослідження даного питання запропонована для впровадження Система ЕІП для оцінки стану навколишнього природного середовища, яка призначена для комплексної оцінки стану НПС та наслідків природокористування на території України та

окремих адміністративних територіях. За допомогою визначення ЕП є можливість відслідковувати тенденції змін стану НПС територій, за якими ведеться спостереження.

Система ЕП буде сприяти розвитку інформаційної бази державної системи моніторингу довкілля, яка має бути основою для розробки екологічної політики в Україні та її регіонах, прийняття управлінських рішень щодо покращення стану екологічної безпеки та інформування громадськості про стан НПС, ефективності природоохоронної діяльності.

Відносно здійснення екологічної політики ЕП мають вирішувати наступні задачі:

- застосування у якості інструменту оцінювання стану НПС та ефективності природоохоронної політики;
- забезпечення інформацією щодо екологічних проблем керівників та фахівців з екологічної політики;
- визначення головних чинників, які викликають тиск на НПС, інформаційна підтримка планування розвитку і пріоритетне врегулювання напрямів розвитку економіки з мінімізацією негативного впливу на НПС;
- контроль ефективності впровадження природоохоронних заходів;
- інформування щодо контролю ЕП згідно зобов'язань України по міжнародним Конвенціям і угодам у сфері охорони НПС;
- інформування громадськості для зростання суспільного усвідомлення щодо наявних екологічних проблем.

В основу Системи ЕП покладено рекомендації Робочої групи Європейської Екологічної Комісії ООН по моніторингу й оцінці НПС, а також досвід застосування моніторингу НПС та напрями моніторингу галузево-економічного спрямування, по тим галузям, діяльність яких безпосередньо впливає на стан НПС. Система ЕП має бути відкритою системою, що передбачає можливість внесення прогресивних змін до елементів системи на

підставі досвіду її практичного застосування та розвитку нормативної і методичної бази ведення моніторингу довкілля.

До Системи ЕІП запропоновано впровадити 39 показників за 9 напрямками:

- «Забруднення атмосферного повітря»;
- «Зміна клімату»;
- «Водні ресурси»;
- «Біорізноманіття та ліси»;
- «Земельні ресурси та ґрунти»;
- «Сільське господарство»;
- «Енергетика»;
- «Транспорт»;
- «Поводження з відходами».

Як приклад, більш детально розглянемо склад ЕІП за напрямом «Забруднення атмосферного повітря». До цього напрямку мають входити показники з наступними характеристиками:

- ЕІП «Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря».

Цей показник свідчить про ступінь існуючого й очікуваного тиску викидів шкідливих речовин на НПС, а також дозволяє визначити різницю із цільовими значеннями (якщо такі існують). За допомогою даного показника державним органам рекомендується коректувати національну екологічну політику:

- ЕІП «Якість атмосферного повітря в населених пунктах».

Цей показник характеризує стан атмосферного повітря на міських територіях, що є найбільш забрудненими і мають найбільшу щільність населення, визначає ступінь ризику для здоров'я населення, надає уявлення про ефективність екологічної політики:

- ЕІП «Радіаційне забруднення атмосферного повітря».

Цей показник характеризує стан забруднення атмосферного повітря радіонуклідами, визначає ступінь ризику для здоров'я населення, надає уявлення про ефективність політики екологічної безпеки:

- ЕП «Використання озоноруйнівних речовин».

Цей показник свідчить про ступінь тиску на НПС і характеризує загальний обсяг виробництва, збуту та (або) використання озоноруйнівних речовин в країні.

Для зручності оцінювання стану НПС за допомогою визначених ЕП в Системі пропонується проводити їх класифікацію за двома видами:

перший – за групами оцінки стану об'єктів НПС та оцінки джерел техногенного впливу на об'єкти НПС. За допомогою *групи оцінки стану об'єктів НПС* можна оцінити поточний стан і тенденції зміни НПС, включаючи параметри якості (рівні забруднення) по атмосферному повітрю, водним і земельним ресурсам, а також по біорізноманіттю та лісам (різноманітність видів в конкретному географічному районі; наявність природних ресурсів, таких як ліс, тощо). До цієї групи ЕП віднесені наступні напрями моніторингу: забруднення атмосферного повітря; водні ресурси; біорізноманіття та ліси; земельні ресурси та ґрунти. За допомогою *групи оцінки джерел техногенного впливу на об'єкти НПС* можна оцінити поточний стан і тенденції впливу техногенних об'єктів на НПС. До цієї групи ЕП входять показники, по тим напрямам, які мають прямий антропогенний тиск на НПС внаслідок викидів або скидів забруднюючих речовин, утворення відходів (наприклад, викиди в атмосферу від автомобілів, забруднення ґрунтів пестицидами, тощо). До цієї групи ЕП віднесені наступні напрями впливу на НПС: сільське господарство, енергетика, транспорт, поводження з відходами. Винятком, від перерахованих груп ЕП є напрям «Зміна клімату». Це пов'язано з тим, що спостерігається зміна кліматичних умов у сторону потепління, як в Україні, так і на всій земній кулі, а динаміка зміни клімату України значною мірою є синхронною зі змінами глобального клімату. Внаслідок цього в

атмосфері відбувається перебудова глобальних процесів перенесення тепла і вологи на всіх континентах, яка супроводжується різким почастищенням природних катаклізмів;

другий – за групами еколого-соціальних індикаторних показників (ЕСІП) та еколого-економічних індикаторних показників (ЕЕІП). ЕСІП надають уявлення про те, наскільки зміни в екології та навантаження на НПС відповідають змінам в соціальній сфері, допомагають знайти відповіді на запитання щодо спостереження прогресу, пов'язаного з екологією в соціальній сфері. Розраховуються ЕСІП із застосуванням, в основному, таких соціальних показників, як чисельність населення країни (адміністративної території), площа країни (адміністративної території). До ЕСІП віднесено також показники, що вказують безпосередньо на такий важливий соціальний фактор, як ризики пов'язані з погіршенням стану здоров'я населення. Це, наприклад, показники, що вказують на кількість і (або) тенденції змін у кількості випадків перевищення нормативів вмісту забруднюючих речовин у питній воді, атмосферному повітрі населених міст.

ЕЕІП розраховуються із застосуванням в основному таких економічних показників, як валовий внутрішній продукт (валовий регіональний продукт), обсяг промислового виробництва в окремих галузях економіки та інші економічні показники, що суттєво впливають на стан та управління в екології. З економічної точки зору екологічне оцінювання є необхідним інструментом раціонального планування та реалізації природоохоронних заходів. Оцінка якості окремих компонентів НПС необхідна для організації ресурсного забезпечення потреб населення та господарства країни. ЕСІП та ЕЕІП можуть бути застосовані як для розкриття інформативного змісту певних ЕІП, так і окремо для аналізу еколого-соціальних та еколого-економічних змін, є інструментом формування громадської думки щодо дієвості екологічної політики та стану екологічної безпеки в Україні.

Враховуючи те, що на даний час в Україні оцінка стану НПС не носить комплексного характеру, в роботі розроблена та запропонована для впровадження Система ЕП. Система ЕП дозволить виконати комплексну оцінку стану НПС та наслідків природокористування на території України та на окремих адміністративних територіях. Практичне значення Системи ЕП – це підвищення ефективності й результативності природоохоронної діяльності на різних рівнях (державному, регіональному та ін.).

2.2 Використання моделі «вплив-стан-відгук» для узагальнення індикаторів природокористування на регіональному рівні

Концепція переходу України до сталого розвитку покликана забезпечити збалансоване вирішення соціально-економічних завдань і проблем збереження сприятливого навколишнього середовища, природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення потреб нинішнього і майбутніх поколінь. Окремою статтею в документі прописані регіональні аспекти сталого розвитку. У ній зазначається, зокрема, що для вирішення регіональних завдань на місцевому рівні необхідний облік особливостей регіону. Для оптимізації екологічної складової передбачається формування регіонального господарського механізму, що регулює природокористування та антропогенний вплив на навколишнє середовище; виконання природоохоронних заходів на територіях міст, інших населених пунктів і в приміських зонах, включаючи їх санітарне очищення, рекультивацію земель, озеленення і благоустрій; розвиток сільського господарства на основі екологічно безпечних технологій, адаптованих до місцевих умов з урахуванням господарської ємності локальних екосистем. Прописані в документі положення поки дуже слабо втілюються в реальності.

Одним з недоліків сучасного екологічного законодавства, до якого відноситься і розглянута Концепція, є відсутність обліку регіональної складової. Переходу до сталого розвитку повинна сприяти відповідна регіональна політика. Оцінку ефективності реалізації регіональних програм (соціальних, економічних, екологічних та ін.) здійснюють через систему показників і критеріїв сталого регіонального розвитку. У методиці ООН перераховано понад 100 індикаторів сталого розвитку, які можна звести в три категорії: екологічні, економічні та соціальні, з урахуванням орієнтованості на глобальний, міждержавний, державний, регіональний і локальний рівні. В основу розробки такої регіональної стратегії сталого розвитку покладено принципи регіональної індивідуальності, взаємозв'язку суспільства, економіки та природи. Для обґрунтування індикаторів важливо дослідити специфіку регіонів і складових їх конкретних територіальних природно-антропогенних систем.

Регіональні індикатори сталого розвитку повинні відповідати таким основним критеріям:

- кількісне вираження;
- гнучкість;
- сумісність;
- однозначна інтерпретація.

Відповідність даним критеріям дозволить використовувати регіональні індикатори для формування національних і глобальних індикаторів сталого розвитку. За їх сукупності, шляхом відбору та інтерпретації можлива оцінка стійкості розвитку на національному та глобальному рівнях. Крім того, кожна категорія індикаторів сталого розвитку повинна включати три типи індикаторів, запропонованих Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) – модель «вплив-стан-відгук» (PSR – pressure-state-response):

- індикатори впливу, що характеризують дії на навколишнє середовище різних факторів і його зміна під їх впливом;

- індикатори стану, що характеризують стан різних елементів навколишнього середовища;
- індикатори відгуку, що характеризують заходи щодо оздоровлення навколишнього середовища.

На сьогоднішній день розроблено велику кількість систем екологічних індикаторів на національному та глобальному рівнях. У роботі зроблено спробу узагальнення індикаторів всіх рівнів відповідно до моделі PSR (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1 – Екологічні індикатори сталого розвитку (PRS)

Вплив (P)	Стан (R)	Відгук (S)
Глобальні / Базові		
Забруднення (сумар.показник викидів забруд. речовин в атмосферу і гідросферу, захоронення тв. відходів) Виснаження озонового шару (викиди парникових газів)	Використання прісної води (величина водоспожив./ рік) Природоемність (витрати прир. ресурсів і обсяги забруднень на од. кінцевого продукту) Екологічний земельний резерв (зміна площі невикористовуваних у господарстві земель) Біорізноманіття (кількість зникаючих та тих, що знаходяться під загрозою зникнення видів на рік)	Особливо охоронювані природні території (ООПТ)
Національні / Базові		
Загальний обсяг забруднень на од. ВВП	Зміна площі невикористаних у господарстві земель	Площа ООПТ
Національні / Додаткові		
Викиди парникових газів Утворення твердих, радіоактивних відходів Порушення балансу органіч. речовини у ґрунтах Виловлення риби Вивезення деревини	Зміна структури землекористування Лісопокрита площа Приріст еродованих земель	Виведення деградованих земель на консервацію Величина лісовідновлення Інвестиції, спрямовані на охорону навколишнього середовища

Основними територіальними одиницями, по відношенню до яких визначаються регіональні індикатори сталого розвитку, служать адміністративні формування. Безумовно, всі адміністративні одиниці

відрізняються рівнем соціально-економічного розвитку, але ж ці відмінності у більшості випадків обумовлені природно-екологічними умовами їх розвитку. Тому виникає необхідність у розробці регіональних індикаторів сталого розвитку, як для окремих природних територіальних комплексів, так і для регіонів у цілому.

Комплекс показників стану навколишнього середовища в регіоні формується на базі даних офіційної статистики. Показники впливу пов'язані з надходженням і вилученням речовин. Комплекс таких показників для регіону включає: викиди шкідливих речовин в атмосферу від основних джерел; забір свіжої води (корелюється з обсягами скидів забруднених вод); вивезення деревини (відображає масштаби довгострокового багатofакторного впливу на природне середовище); утворення токсичних відходів на промислових підприємствах (показник характеризує ситуацію, що створює реальну загрозу здоров'ю населення); частка працівників, зайнятих в умовах праці, що не відповідають прийнятим нормам (характеризує соціально-гігієнічні умови); співвідношення між індексами випуску промислової продукції і викидами шкідливих речовин (характеризує екологічність виробництва у даному регіоні).

Таким чином, розробка індикаторів на базі моделі PSR «вплив-стан-відгук», дозволяє не тільки виявити причинно-наслідкові зв'язки, виробити механізми щодо усунення негативних тенденцій, а й оцінити перспективи сталого розвитку регіонів.

2.3 Механізми регулювання техногенної, природної та екологічної безпеки

Державне регулювання техногенної, природної та екологічної безпеки має на меті забезпечення реалізації таких запланованих станів соціо-природної

системи України, які визначаються на основі нормативних рівнів ризиків. Це треба здійснювати через виконання тих вимог, дотримання яких дасть можливість зменшити природні, техногенні та екологічні ризики до значень прийнятних ризиків, максимально ослабити наслідки надзвичайних ситуацій у разі їх виникнення.

Системність і правова адекватність у сфері регулювання ґрунтуються на класифікації територій, техногенних і природних об'єктів за рівнем інтегрального ризику. Особливості і ступінь впливу державного регулювання на конкретні об'єкти управління мають визначатися їхнім значенням реального ризику. Ефективність і контрольованість процесу управління ризиками надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру як у державі, так і в її регіонах має забезпечуватись розгалуженою інфраструктурою механізмів регулювання техногенної і природної безпеки.

Основними механізмами державного регулювання є економічне регулювання, державна стандартизація, сертифікація, державна експертиза, державний нагляд і контроль, ліцензування, декларування безпеки небезпечних об'єктів і страхування.

2.3.1 Економічні механізми управління ризиками

Ядром державної системи управління техногенною, природною та екологічною безпекою і, відповідно, управління техногенними, природними та екологічними ризиками мають стати економічні механізми. Їх призначення – створити економічний фундамент функціонування цієї системи на всіх рівнях управління безпекою, починаючи від об'єктового і закінчуючи загальнодержавним.

Аналіз вітчизняного й закордонного досвіду у сфері розробки і застосування економічних форм зниження рівня техногенної, природної та екологічної небезпеки й ризику показує, що розроблені та використовуються на практиці різні економічні механізми управління безпекою й ризиком: механізми економічної відповідальності; фондові механізми, механізми бюджетного фінансування; механізми резервування фінансових, трудових і матеріальних ресурсів; механізми стимулювання підвищення рівня безпеки (пільгові оподаткування й кредитування); механізми перерозподілу ризику і страхування; застосування штрафних санкцій. Коротко їх охарактеризуємо.

Механізми економічної відповідальності містять систему норм, нормативів, квот, відхилення від яких призводить до певних економічних санкцій (від штрафів до зупинки виробництва). Відповідні стандарти стосуються в першу чергу застосовуваних технологій виробництва і будівництва, організаційно-технічних заходів із забезпечення безпеки виробництва, обмежень на граничнодопустимі концентрації, викиди чи скиди. Важливий клас становлять механізми відшкодування, в яких економічна відповідальність прямо пов'язана з величиною збитку в разі виникнення надзвичайної ситуації.

Механізми формування і використання бюджетних і позабюджетних фондів: ефективні механізми розподілу фондів мають спиратися на систему комплексного оцінювання рівня небезпеки в регіоні.

До механізмів стимулювання підвищення рівня безпеки (зниження прогнозованого збитку) належать механізми пільгового оподаткування, а також пільгового кредитування заходів щодо підвищення рівня безпеки (зниження ризику). Стимулюючі дії механізмів оподаткування досягаються за рахунок того, що податкова ставка на прибуток зменшується зі зростанням рівня безпеки.

До механізмів резервування засобів на випадок надзвичайних ситуацій належать механізми створення резервів трудових ресурсів (пожежники,

рятувальники тощо), матеріальних ресурсів (запаси продовольства, сировини, медикаментів, транспорту тощо), потужностей для швидкої організації виробництва продукції, необхідної для ліквідації наслідків чи зменшення збитків від надзвичайних ситуацій.

За обґрунтованого вибору системи економічних механізмів дії підприємства будуть спрямовані на підвищення рівня безпеки виробництва, зниження його негативного впливу на рівень безпеки регіону і, як наслідок, на досягнення поставленої мети – забезпечити потрібний рівень безпеки регіону за умови високої економічної ефективності. Якщо система економічних механізмів вибрана невдало, то дії підприємств призведуть або до порушення встановлених норм, перевищення негативних впливів і зниження рівня безпеки, або до забезпечення потрібного рівня, але дуже дорогою ціною – за рахунок істотного зниження рівня життя.

Під час вибору конкретних економічних механізмів треба враховувати як органи управління, відповідальні за даний механізм регулювання, так і об'єкти, що несуть потенційну загрозу техногенного та екологічного впливу.

У цей час робляться спроби створення і є конкретні розробки експертних систем і баз знань для прийняття управлінських рішень із застосуванням економічних механізмів забезпечення безпеки. Під час підготовки й прийняття управлінських рішень на основі обраних економічних механізмів важливого значення надають оцінці ефективності аналізованих варіантів дій. Зауважимо, що управлінське рішення – акт, за допомогою якого здійснюється керівний вплив, або вибір стратегії впливу на ситуацію, що забезпечують досягнення необхідного результату. Прийняття рішення – це завершальна стадія процесу підготовки, вироблення і реалізації рішення. Основними показниками, що характеризують рівень прийнятого рішення, є оптимальність, допустимість, ефективність. Управлінські рішення щодо зниження техногенного впливу небезпечних об'єктів на населення і прилеглі території слід приймати на основі вибору оптимальних з економічного погляду стратегій. Як критерії

ефективності або цільової функції можна використовувати різні критерії, засновані на величині ризику або його складових.

Таким чином, метою економічного регулювання є акумулювання коштів і реалізація превентивних за своїм характером витрат, які мають бути спрямовані на зниження техногенних і природних ризиків для населення, територій, соціальних, техногенних і природних об'єктів.

2.3.2 Чинники техногенної, природної та екологічної небезпеки і ризику

Техногенні ризики залежать від потужності й рівня технічного потенціалу конкретного регіону та країни в цілому. Є визнана тенденція, що з розвитком індустріального суспільства кількість негативних техногенних чинників зростає. Нарощування техніки, впровадження нових технологій, з одного боку, сприяє зростанню добробуту і комфорту членів суспільства, з іншого – спричинює зростання рівня небезпеки, ризику виникнення техногенних аварій і надзвичайних ситуацій (НС) та їхніх масштабів.

Серед НС техногенного характеру в Україні впродовж останнього десятиліття найчастіше відбуваються: пожежі і вибухи; аварії на транспорті; аварії в системі життєзабезпечення (у каналізаційних системах, системах водопостачання, тепlopостачання, газопостачання); аварії в електроенергетичних системах; раптове руйнування будівель і споруд. Техногенні НС призводять до людських жертв, погіршення здоров'я населення, матеріальних втрат, руйнування навколишнього середовища.

До природних чинників небезпеки і ризику належать передусім небезпечні природні явища: землетруси, урагани, повені, сильні атмосферні опади, засухи, епідемії тощо.

Надзвичайними ситуаціями природного характеру, що чинять найбільший негативний вплив на території приморських регіонів України, в останні роки є комплекс небезпечних стихійних гідрометеорологічних явищ: паводки, повені, сильний вітер, снігопади та хуртовини, ожеледі з налипанням мокрого снігу, зливи, град, тривалі заморозки й посухи, а також небезпечні геологічні процеси. Ці катастрофічні явища щорічно завдають значних збитків і призводять до пошкодження й руйнування будинків, пошкодження ліній електропередач та зв'язку, відключення від електропостачання значної кількості населених пунктів.

Відповідно до Державного класифікатора, до НС природного характеру віднесено також НС, спричинені чинниками біологічного походження, найбільший прояв серед яких мають отруєння та інфекційні захворювання людей і тварин.

Серед значної кількості стихійних лих, більшість з яких класифікуються як «миттєві», безпосередню загрозу для існування довкілля становлять так звані повзучі катастрофи, до яких належить підтоплення. Процеси підтоплення пов'язані з високим рівнем підземних вод біля денної поверхні (глибина стояння ґрунтових вод менш як 2 м) або з безпосереднім їх виходом на денну поверхню.

Підтоплення території виникає й поширюється внаслідок підймання рівня ґрунтових вод до денної поверхні і супроводжується перезволоженням ґрунтів, заболочуванням, затопленням низин. Підтоплення спричинює забруднення ґрунтових вод, вимивання часточок, усідання ґрунтів, формування зсувів. НС, які супроводжуються затопленням і руйнуванням житлових споруд, а іноді загибеллю людей, відбуваються епізодично за несприятливого збігу кліматичних чинників, але дані багаторічних спостережень свідчать про сталу тенденцію збільшення ризику катастрофічних проявів підтоплення.

Підтоплення може мати явний або прихований характер, а саме:

- «явний» вид – підтоплення в результаті підймання рівня ґрунтових вод;
- «прихований» вид – збільшення вологості ґрунтів до критичного значення, що спричинює сирість у приміщеннях, явища просідання ґрунту тощо.

Процеси підтоплення як природного, так і техногенного походження спостерігаються на значній території України. Площі природного і техногенного підтоплення охоплюють близько 96 тис. км² (16 % території держави). За даними фахівців Державної геологічної служби Мінприроди, процес підтоплення набув регіонального характеру у Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Харківській, Херсонській областях, де зосереджено 87 % усіх підтоплених розорюваних земель.

Основними природними причинами й чинниками підтоплення міст і селищ є:

- розташування населених пунктів на знижених ділянках місцевості, зокрема в річкових долинах, на приморських смугах, у долинах, на схилах балок, ярів тощо;
- кліматичні, геоморфологічні, геологічні та гідрогеологічні (опади, ерозія річкових долин, водний режим річок, ступінь дренованості товщ рельєфоутворювальних відкладів, глибина залягання регіонального водотривкого шару).

До техногенних причин й чинників підтоплення відносяться:

- порушення умов стоку поверхневих вод різними видами будівництва;
- незадовільний стан природних дренажних систем (створення штучних водойм, замулення річок, засипання балок, ярів, озер, каналізування малих водотоків);
- незадовільний стан мереж водопостачання й каналізації, відсутність централізованих систем водовідведення;

- припинення експлуатації неглибоких водоносних горизонтів;
- високий рівень техногенного навантаження на території, що спричинено промислово-міською забудовою, спорудженням водосховищ, ставків, каналів, водогонів, а також зрошенням тощо.

Праву людини на екологічну безпеку в Україні відведено чільне місце серед інших основних прав людини, що гарантуються Конституцією. У практичній діяльності керуються таким загальноприйнятим правилом: «якщо в державі підтримується достатньо високий рівень екологічної безпеки, то в цьому разі мінімізуються рівні небезпеки і ризику».

Найповніше визначення екологічної безпеки дав М. Ф. Реймерс [9], згідно з яким екологічна безпека – це по-перше: сукупність дій, станів і процесів, які прямо чи опосередковано не призводять до життєво небезпечних збитків (або загроз таких збитків), що завдаються навколишньому природному середовищу, окремим людям і людству загалом; по-друге: комплекс станів, явищ і дій, що забезпечують екологічний баланс на Землі і в будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно та політично готове (тобто здатне без серйозних збитків адаптуватися) людство.

Екологічна безпека є запереченням екологічної загрози, яка реалізується у вигляді техногенних надзвичайних ситуацій, природних стихій та соціальних криз. Забезпечення екологічної безпеки – це основний спосіб розв'язання екологічних проблем, що гарантує людству розвиток і проживання у сприятливих біосферних умовах.

Головними загрозами глобальній екологічній безпеці є: зміна складу атмосфери, викиди шкідливих речовин в атмосферу; забруднення природних прісних вод, океанів, прибережних акваторій; ерозія ґрунтів і втрата родючості земель; забруднення навколишнього середовища відходами; збезлісення й спустелювання; виробництво, перевезення і застосування токсичних хімічних речовин і матеріалів; процес вимирання видів і втрата розмаїтості; ризик,

пов'язаний з біотехнологією; передача небезпечних технологій, експорт небезпечних відходів у країни, що розвиваються.

Під час оцінювання ризику впливів на навколишнє середовище виділяють такі його компоненти: клімат; повітряне середовище; водне середовище; ґрунти; геологічне середовище; рослинний і тваринний світ, заповідні об'єкти.

Під екологічним ризиком розуміється ймовірність несприятливих для навколишнього середовища наслідків будь-яких змін природних об'єктів і факторів. Ризик розглядається як ймовірність виникнення надзвичайних подій у певний проміжок часу, виражена кількісними параметрами. Частіше розглядається техногенний аспект екологічного ризику – ймовірність виникнення техногенних аварій, що здатні завдати істотної шкоди навколишньому середовищу або здоров'ю людей.

Екологічний ризик часто розглядають у двох аспектах – потенційний ризик і реальний ризик. Потенційний екологічний ризик – це явище небезпеки порушення стосунків живих організмів з навколишнім середовищем внаслідок дії природних чи антропогенних чинників. Реальний екологічний ризик утворюється потенційним з урахуванням ймовірної частоти його реалізації. За характером прояву екологічний ризик може бути раптовим (техногенна аварія, землетрус тощо) і повільним (зсув, підтоплення, ерозія тощо). Оцінка ризику – це аналіз причин його виникнення і масштабів прояву в конкретній ситуації.

Моделювання з використанням реальних емпіричних даних дозволило визначити мінімально та максимально можливі рівні ризику виникнення техногенних аварій в регіонах України. Оцінка рівня ризику здійснювалася по 7-бальній шкалі (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2 – Оцінка рівня ризику (бали)

Рівень	Низький	Незначний	Помірний	Середній	Підвищений	Значний	Високий
Оцінка	1	2	3	4	5	6	7

З'ясувалося, що для зменшення існуючого показника середнього рівня виникнення аварій (3,8 балів) до мінімально можливого (2,17 балів) необхідне підвищення ефективності головних чинників (таблиця 2.3).

Таблиця 2.3 – Значення чинників екологічного ризику

Чинник	Ефективність (бали)	
	Існуюча	Необхідна
Екологічна політика місцевої влади	2,65	4,37
Капітальні вкладення в охорону природи	1,68	2,28
Капітальні вкладення в ресурсо- та енергозбереження	1,67	2,16
Реалізація програми охорони НПС України	2,83	4,37
Реалізація програми запобігання і реагування на аварії та інші НС	3,39	4,42
Реалізація програми охорони земель	2,44	4,08

За оцінкою експертів, ризик виникнення техногенних аварій по регіонах України сильно відрізняється: від 5,5 балів для Одеської області до 2,1 балів для Чернігівської. В більшості областей він перевищує 4 бали і лише в Полтавській, Кіровоградській і Чернігівській – трохи менше 3,0 балів.

На перший план все активніше виступають не стільки традиційні політичні й соціально-економічні проблеми, скільки злободенні екологічні проблеми, які в наш час посіли провідне місце серед проблем на національному рівні. Саме тому одним із пріоритетних національних інтересів України є забезпечення екологічно безпечних умов життєдіяльності людини і суспільства, збереження навколишнього середовища. З метою управління екологічною безпекою для виконання задач, які сформульовані у Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» [10], виникає потреба прогностичної оцінки екологічного ризику, як міри реальних існуючих загроз для прийняття попереджувальних заходів щодо зниження даного рівня ризику, що стає все більш актуальним.

2.3.3 Оцінка екологічного ризику на території приморських регіонів

Оцінка екологічного ризику на території приморських регіонів України проводиться для вибору оптимального підходу управління екологічними ризиками на регіональному рівні, спрямованому на запобігання та зниження рівня негативних наслідків природного та антропогенного характеру.

Екологічний ризик є важливою ознакою екологічної небезпеки, оскільки відображає її об'єктивну сутність – ймовірність настання цього явища. У державному стандарті «Безпека промислових підприємств. Терміни і визначення» [11] екологічний ризик визначений як ймовірність настання негативних наслідків від сукупності шкідливих впливів на навколишнє середовище, які спричиняють незворотну деградацію екосистеми [12].

Оскільки рівні більшості екологічних ризиків дуже динамічні, для ефективного управління ними на практиці важливо знати поточні значення їх рівнів. Отже, виникає необхідність моніторингу поточних значень рівнів екологічних ризиків. Особливо важливо проводити моніторинг та оцінку екологічних ризиків на регіональному рівні. Завданням регіональної системи управління екологічними ризиками є: ефективна реалізація проектів мінімізації рівнів конкретних екологічних ризиків та ефективний розподіл ресурсів, виділених на охорону навколишнього середовища.

Таким чином, виникає необхідність у розробленні нової групи методик, адаптованих для вирішення групи завдань управління екологічними ризиками на практиці. Такі методики мають відповідати наступним вимогам: можливість здійснення швидкого аналізу та оцінки великої кількості екологічних ризиків; можливість спостереження за динамікою значення екологічного ризику; для забезпечення моніторингу поточних значень рівнів екологічних ризиків необхідна експрес-методика первинної оцінки рівня екологічного ризику;

необхідна проста універсальна шкала для оцінки різних за природою екологічних ризиків та для швидкого прийняття рішень.

Для забезпечення швидкого засвоєння та впровадження накопичення знань і обміну досвідом, забезпечення контролю одним фахівцем кількох ризиків, подальшого вдосконалення, вони мають бути стандартизованими у межах всієї системи управління екологічними ризиками. Підходи до організації моніторингу екологічних ризиків на регіональному рівні зображені на рисунку 2.1.

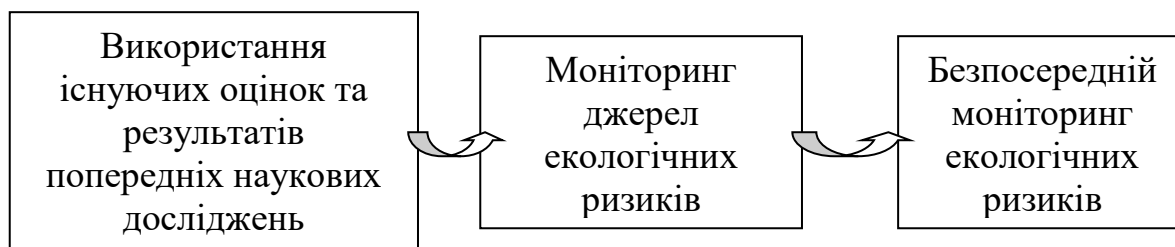

Рисунок 2.1 – Структурна схема концепції регіонального розвитку

Типи методик оцінки екологічного ризику:

- якісні оцінки (традиційні, на основі думок експертів);
- кількісні (на основі статистики проявів та наслідків екологічних ризиків);
- інтегральні (визначення розміру ризику на основі кількох основних факторів);
- експрес-оцінки;
- метод «дельта» (розрахунок поточного значення ризику, що динамічно змінюється на основі попередньої оцінки та поточних значень факторів, що впливають на розмір ризику);
- комплексні (на базі спеціальних наукових досліджень) [13].

До основних недоліків вищезазначених методів можна віднести: необхідність збору великої кількості первинної інформації для оцінки

екологічного ризику; складність та тривалий час, необхідний для детального дослідження екологічного ризику; високу вартість отримання відносно точних оцінок рівня екологічного ризику; для великої кількості ризиків відносно точні статистичні вибірки можуть бути здійснені лише для великих територій.

Для уникнення цих недоліків пропонується інший підхід до оцінки екологічного ризику. Спочатку виявляють найбільш серйозні загрози та проводять їхнє ранжування. Потім приступають власне до оцінки ризику, де враховуються економічні збитки, смертність, тощо внаслідок надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру. В обох випадках, особливого значення набувають інтегральні характеристики екологічної безпеки. Стосовно визначення екологічного ризику важливим є врахування у результативному інтегральному показнику всіх компонентів, що можуть створювати екологічну загрозу, за якими фактично може бути сформована інформаційно-статистична база у вигляді конкретних індикаторів, що характеризують кількісні параметри ризику порушення нормальних умов функціонування екосистеми, а саме:

- значення завданих екологічними проблемами збитків,
- обсяг викидів забруднювальних речовин;
- смертність населення;
- обсяг утворення відходів та ін.

Ці інтегральні показники повинні стати методологічною основою для наукового обґрунтування рівня необхідної техногенно-екологічної безпеки і функціонально-просторових природно-господарських зон, прийняття рішень щодо розміщення нових потенційно небезпечних промислових об'єктів і розширення діючих.

3 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ПРІОРИТЕТІВ ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНОГО ОНОВЛЕННЯ ПРИМОРСЬКИХ РЕГІОНІВ

Україна проводить активну політику щодо налагодження ефективного розвитку регіонів. Регулювання їх розвитку належить до пріоритетних завдань державного управління, постає одним з ключових питань у процесі становлення нової моделі соціально- та еколого-орієнтованої ринкової економіки. Але на фоні позитивних зрушень останнього часу все ще зберігається суттєва диференціація економічного, соціального та екологічного розвитку регіонів. У реалізації державної політики домінує ситуативний характер, що уповільнює економічне зростання країни в цілому [14].

Нагальними є проблеми сталого розвитку, зміцнення ресурсного потенціалу, визначення ключових проблем та пріоритетів розвитку регіонів, перспектив економічного їх оновлення. Відповідно до «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» (ДСРР-2020) [15], та в умовах переходу до загальнодержавної стратегії сталого розвитку, кожний регіон має визначитись з пріоритетами розвитку, перспективами економічного оновлення та розробити власну концепцію сталого розвитку, яка має гармонійно поєднувати тріаду системоутворюючих факторів соціального, економічного та екологічного розвитку. Вона повинна бути спрямована на більш ефективне використання виробничого, людського та природного потенціалу, орієнтувати зусилля на економічне оновлення та формування сприятливих умов переходу до нової економіки регіонального розвитку.

3.1 Стратегічні пріоритети соціально-економічного та економіко-екологічного розвитку регіонів

Відповідно до цільових орієнтирів сталого розвитку, формування регіональної концепції має містити: обґрунтування необхідності змін, засади оновлення та пріоритетності розвитку; визначання напрямів стратегічних змін; формування головної мети, яку передбачено досягти з визначенням власних цільових орієнтирів, принципів та завдань сталого розвитку; визначення послідовності дій у виконанні запланованих заходів (поетапна реалізація) та програм розвитку, з урахуванням тріади системоутворюючих факторів [16].

Економічна складова у загальній системі виступає найбільш впливовим фактором забезпечення сталого розвитку та поєднує цілі, спрямовані на формування конкурентоспроможної, соціально-орієнтованої, екологічно безпечної ринкової економіки, шляхом:

- формування системи забезпечення економічної безпеки регіону;
- екологічно орієнтованої перебудови техніко-технологічної структури виробництва та споживання, необхідних для побудови нової економіки;
- ефективного включення економіки регіону у загальнодержавну та світову економічну систему;
- активну співпрацю з усіма регіонами, поширення інтеграційних зв'язків з метою раціонального використання екосистем, забезпечення приросту національного продукту та створення безпечного й сприятливого майбутнього;
- вдосконалення інституційної системи, адекватної сучасним вимогам і потребам економічної стабілізації та зростання;

– забезпечення відповідного економіко-правового середовища та його виконання.

Соціальна складова, як більш вразлива, висуває цілі, спрямовані на забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, економічного і соціального благополуччя кожному члену суспільства. Соціальні стандарти повинні відповідати потребам гідного життя людини, це стосується:

- створення системи соціальної безпеки регіону;
- покращення життєдіяльності населення;
- формування системи соціального захисту, встановлення гарантій рівності громадян перед законом, правової захищеності людини;
- формування національної культури та ідеології, з метою забезпечення практичної реалізації ідеї сталого екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку;
- створення рівних умов реалізації трудового та духовного потенціалів всіх верств населення, його ефективного включення у формування громадського суспільства та примноження суспільного достатку;
- забезпечення зайнятості працездатного населення за умови існування безробіття на рівні, що не перевищує природної норми;
- подолання демографічної кризи, досягнення сталого демографічного розвитку;
- пом'якшення проблем урбанізації.

Екологічна складова продовжує бути «донором» за рахунок якого еволюціонує регіональний розвиток. Проте, необхідно спрямувати дії на гармонізацію взаємовідносин між суспільством та природою, забезпечити охорону навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів шляхом:

- формування системи екологічної безпеки регіону;

- екологічно зорієнтованої науково-технічної, інвестиційної, інноваційної політики з чітким визначенням регіональних інтересів у загальнодержавних пріоритетах щодо сталого розвитку економіки;
- зменшення техногенного навантаження на довкілля, перехід на нові методи антропогенної діяльності, що базуються на впровадженні екологічно безпечних, ресурсозберігаючих та маловідходних технологій, забезпечення умов для формування ринку екотехнологій та екопослуг;
- розвитку організаційно-економічних методів регулювання природокористування і вирішення природоохоронних проблем за рахунок суб'єктів господарювання;
- формування збалансованої ефективної структури споживання, в основі якої лежать принципи раціональності і маловідходності;
- створення надійних систем моніторингу навколишнього середовища; формування системи екологічного інформування населення.

Враховуючи вищезазначені головні пріоритети системоутворюючої тріади, у визначальних елементах економічного оновлення в першу чергу необхідно зосередити увагу на:

- економічній сталості, стабільності та здатності до постійного поновлення та самовдосконалення регіону;
- здатності регіону діяти у загальному напрямку зміцнення економічної безпеки країни, забезпечувати відтворювальні процеси, задовольняти потреби населення, зміцнювати конкурентоспроможність економіки регіону;
- економічній незалежності, здатності інтегруватись у загальнонаціональну та інші економічні системи;
- захищеності від потенційних конфліктів, від зовнішніх та внутрішніх впливів.

Наступним, вирішальним підґрунтям, для техніко-економічного оновлення регіону є наявність потужного виробничого потенціалу та його

здатність до нарощування, тобто можливості забезпечення якісних та кількісних характеристик розвитку виробництва в регіоні шляхом найбільш раціонального використання всіх видів ресурсів для задоволення потреб споживачів, за умови мінімальної шкоди навколишньому середовищу [17]. Економічне оновлення пов'язане з виробничим потенціалом буде відбуватись тільки при:

- застосуванні нових форм та методів господарювання із врахуванням ринкових умов функціонування економіки;
- виявленні резервів виробничого потенціалу регіону, із визначенням його місця та ролі в економіці держави та виявленням пріоритетних напрямків його формування;
- наявності ресурсної бази регіону з позицій забезпечення комплексного розвитку територій та задоволення потреб населення;
- оптимізації структури господарства на базі використання наявного природно-ресурсного, виробничо-технічного, інвестиційного та трудового потенціалів;
- збереження і розвитку інтелектуального та науково-технічного потенціалів;
- використанні можливості роздержавлення, зміни форм власності та перепрофілювання деяких підприємств відповідно до потреб ринку;
- концентрації зусиль на базових виробництвах регіону, їх здатності до економічного та територіального розвитку;
- виявленні необхідних та існуючих ресурсів та формуванні механізму забезпечення ефективного їх використання з метою підвищення конкурентоспроможності регіону.

Економічне оновлення, на наш погляд, також передбачає опанування науково-технологічної моделі економічного розвитку, інноваційного шляху розвитку регіону. Інноваційна система забезпечує побудову динамічної економіки, що базується на науково-технічному прогресі та інтелектуалізації

основних чинників виробництва всіх сфер господарства. Саме інновації є прибутковим використанням ідей, винаходів у вигляді нових продуктів, послуг, організаційно-технічних та соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного характеру. Економічне оновлення відбувається у процесі інноваційної діяльності через:

- формування явищ і нових продуктів, послуг, які комерціалізуються в господарську діяльність;
- удосконалення вже створених людиною об'єктів матеріальної сфери;
- розроблення нових методів, засобів, форм організаційного, економічного, соціального, екологічного та юридичного характеру.

Таким чином активна інноваційна діяльність спрямовує регіональний розвиток на економічне оновлення, що підвищує конкурентоспроможність суб'єктів господарювання як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Серед стратегічних пріоритетів, які суттєво змінюють цільове наповнення трансформаційних процесів, необхідно виділити наступні:

- здійснення інноваційної реструктуризації економіки регіону на засадах сталого розвитку, з акцентом на екологічну складову;
- вдосконалення ефективних внутрішньоекономічних і міжрегіональних економічних зв'язків, спрямованих на розвиток регіональних господарських комплексів, в тому числі із замкнутим виробничим циклом;
- активізація інвестиційної діяльності на території регіону, створення пільгових умов в оподаткуванні та здійсненні інвестиційної діяльності;
- формування і розвиток вільних економічних зон, технопарків, технополісів тощо.

Вибір стратегії економічного оновлення регіону повинен базуватися на засадах визначених у ДСРР-2020 [15].

Визначення пріоритетів економічного оновлення приморських регіонів значною мірою залежить від якісної діагностики регіону, розробки моделі його

бажаного стану і стратегії досягнення цього стану. Основним критерієм, що дозволяє сформулювати потрібну модель, є ступень її адекватності цільовим пріоритетам розвитку.

Найбільш поширеним і прийнятним є принцип декомпозиції, заснований на функціональному підході, реалізація якого підходу вимагає визначення межі між системою, що розглядається, і зовнішнім середовищем приморського регіону. Зовнішнє середовище приморських регіонів можна представити у вигляді двох середовищ: найближчого середовища (середовище першого рівня), що являє собою сукупність усіх компонент країни в рамках її державних меж (столиця й інші регіони країни); та міжнародного середовища (середовище другого рівня), що являє собою всі ті компоненти, що знаходяться поза межами України (держави світу і міждержавні організаційні системи).

Виходячи з такого підходу до декомпозиції системи, можливо сформулювати шість напрямів опису системи «економічне оновлення регіону», які є визначальними у розвитку приморських регіонів.

Перший напрям характеризує зовнішнє середовище другого рівня – міжнародне середовище.

Другий напрям характеризує зовнішнє середовище першого рівня – міжрегіональні відносини і взаємодії регіону з центральною та регіональною гілками влади.

На основі діагностики стану приморських регіонів визначено чотири напрями, що характеризують основні підсистеми:

- інтеграція, міжнародні та транскордонні комунікації;
- техніко-технологічне та економічне оновлення базових секторів господарства;
- якість життєзабезпечення та виробництва, безпечне середовище, збереження та відтворення природних ресурсів;
- інноваційно-інвестиційне оновлення.

В результаті аналізу підсистем декомпозиційної моделі і наявного потенціалу провідних галузей господарства приморського регіону, з застосуванням статистичного, економіко-математичного, логістичного, експертного та інших методів, головні пріоритети економічного оновлення соціально-економічного і екологічного розвитку визначаються наступним:

- інтеграція, міжнародні та транскордонні комунікації (транспортно-транзитний потенціал, транспортні коридори, інфраструктура комунікацій, туризм та рекреація, розвиток прикордонних територій);

- техніко-технологічне і економічне оновлення базових секторів господарства (морегосподарський комплекс, агропромисловий комплекс, промисловий комплекс виробництво конкурентоспроможних товарів, послуг тощо);

- екологічна безпека життєзабезпечення та виробництва, безпечне довкілля, збереження та відтворення природних ресурсів (забезпечення високих стандартів життя, житлово-комунальне господарство, водозабезпечення, енергетична безпека, формування регіонального ринку праці, зміцнення соціального потенціалу, екологічна техногенна безпека, екологізація виробництва, екологічна інфраструктура);

- інноваційно-інвестиційне оновлення (інноваційно-інвестиційне забезпечення, сучасні інновативно-інноваційні технології, інноваційне підприємництво, інноваційна інфраструктура).

Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати що економічне оновлення регіону можливе за таких умов:

- визначення найбільш ефективних елементів економічного потенціалу;

- мобілізації існуючих та залученню потенційних виробничих, матеріальних, інвестиційних, людських та інших ресурсів;

- впровадження інноваційної моделі розвитку;

– створення умов зміцнення взаємозв'язків між елементами розвитку регіональної системи щодо забезпечення соціальних, економічних та екологічних інтересів населення регіону в контексті загальнонаціональних інтересів.

Відповідно до сучасної концепції розробки складних проектів (в т.ч. національних, регіональних і ін.) базовими передумовами стратегії економічного оновлення розвитку є:

– об'єкт дослідження – складна недостатньо структурована соціально-економічна система регіону з широкими властивостями, специфічними проблемами, багато з яких потребують комплексного інтегрованого вирішення;

– відсутня нормативна декомпозиційна модель регіону, що не дозволяє однозначно визначити елементний склад підсистем регіону, їх структурний зв'язок та відсутня інформація диспропорцій їх розвитку;

– пріоритети, що мають бути впроваджені в процесі реалізації стратегії, найчастіше, або в загалі не сформульовані, чи сформульовані у такій формі, яка не дозволяє чітко визначити набір механізмів та інструментів щодо їх досягнення при реалізації стратегії;

– розробка та вибір таких важелів врегулювання економічного оновлення розвитку, що в умовах обмеженості матеріальних та фінансових ресурсів та дефіциту часу будуть виконувати власні функції максимально ефективно.

Реалізація стратегії економічного оновлення регіону повинна вимагати декілька найбільш важливих напрямів розвитку окремих компонентів системи «регіон», які б давали максимально можливий ефект у змінах стану регіону в необхідному напрямі. Особлива увага при виборі усіх напрямів повинна бути приділена можливості реалізації запланованих заходів за рахунок існуючих в регіоні ресурсів.

Економічне значення приморських регіонів у розвитку України передусім полягає у наявності морегосподарського та портово-промислового комплексів, які є важливою складовою транзитного потенціалу держави. Приморські регіони України є традиційним місцем відпочинку і оздоровлення значної частини мешканців України, невід'ємним елементом розвитку туристичної індустрії [18], [19].

Аналіз соціально-економічних параметрів приморських регіонів України виявив, що Одеський і Миколаївський регіони належать до самодостатніх, розвинутих регіонів. Вони займають також провідне місце за показниками зовнішньоекономічної діяльності держави: експорт і імпорт (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1 – Обсяги експорту-імпорту товарів по приморських регіонах у 2016 р. [20]

	Експорт		Імпорт	
	вартість, млн. дол. США	відсотків до загального обсягу експорту	вартість, млн. дол. США	відсотків до загального обсягу імпорту
Україна	36 361,7	100,0	39 249,8	100,0
Миколаївська	1 666,4	4,6	685,8	1,7
Одеська	1 520,5	4,2	1 231,4	3,1
Херсонська	256,6	0,7	166,3	0,4

Найефективнішим макроекономічним показником, що характеризує соціально-економічний розвиток регіонів, є валовий регіональний продукт (ВРП). У 2015 році частка приморських регіонів в загальному об'ємі ВРП складала 9,06 %.

Регіональна характеристика основних екологічних показників розвитку регіону базується на наявності значного техногенного та екологічного навантаження на природні сфери в тому числі за рахунок розвитку водоемних виробництв, та в цілому значної відходоємності виробництва в Миколаївській та Одеській областях.

Дослідження з питань визначення головних пріоритетів та напрямів економічного оновлення приморських регіонів дають підстави зробити ряд висновків та узагальнень, що матимуть практичний характер та можуть бути використані для подальшого вдосконалення системи регулювання регіональним розвитком для стабільного соціально-економічного зростання та формування нової стратегії економічного оновлення.

Формування стратегії економіко-екологічного оновлення регіонів повинно базуватись на концепції сталого розвитку, на визначенні та обґрунтуванні пріоритетів та напрямів економічного зростання. Підвищення національної економіки залежить від збалансування та поєднання інтересів економічного оновлення держави та економічно оновленого регіонального розвитку.

Фундамент регіонального розвитку має базуватись на самостійності регіонів щодо визначення пріоритетів свого розвитку та ресурсних можливостей для їхньої реалізації передусім за рахунок власних джерел та залучених інвестицій.

Регіональні диспропорції розвитку країни обумовлюють необхідність визначення пріоритетів регіонального розвитку та нарощення потенціалу економічного оновлення кожним регіоном держави відповідно до його потреб та можливостей.

У ході дослідження виявлено: структурні диспропорції соціально-економічного розвитку приморських регіонів створюють додаткове навантаження на довкілля, що негативно впливає на ефективну реалізацію регіонального природно-ресурсного потенціалу; інвестиційна політика в регіоні потребує корегування, зокрема, інвестиції використовуються неефективно і спрямовуються часом не на пріоритетні напрями з точки зору регіональних економічних інтересів.

У роботі визначено концептуальні підходи до формування системи цілей та пріоритетів економічного оновлення приморських регіонів. На основі

функціонального підходу проведено діагностику економічного стану важливіших секторів економіки регіону. За результатами якої найбільш перспективними, з точки зору економічної ефективності, представляються наступні напрями: інтеграція, міжнародні та транскордонні комунікації; техніко-технологічне оновлення базових секторів господарства; якість життєзабезпечення та виробництва, безпечне середовище, збереження та відтворення природних ресурсів; інноваційно-інвестиційне оновлення.

В роботі також визначено ступень впливу структурного стану на формування та реалізацію пріоритетних напрямів економічного оновлення приморських регіонів.

На основі проведеного дослідження пропонується зосередити увагу та спрямувати подальше дослідження на формуванні організаційно-економічного механізму забезпечення реалізації стратегії, що передбачає систему фінансового забезпечення реалізації стратегії та систему економічних інструментів, які спрямовані на перетворення соціальної активності та екологічного балансу у важливі ресурси економічного оновлення приморських регіонів.

3.2 Шляхи покращення соціально-економічного стану депресивних приморських територій України

До причорноморських регіонів, розглянутих у роботі, належать три адміністративно-територіальних одиниці – Одеська, Миколаївська та Херсонська області (таблиця 3.2). Необхідно відзначити, що приморськими вважаються адміністративно-територіальні одиниці, які безпосередньо або опосередковано (через акваторії лиманів) прилягають до узбережжя Чорного та Азовського морів. Разом з тим, у межах приморських регіонів виділяються

приморські мікрорегіони (райони та міста обласного значення, які розташовані від морів щонайбільше на 50 км або 60 км).

Таблиця 3.2 – Питома вага населення причорноморських регіонів

Мезорегіони наявне населення у 2013 р.	Мікрорегіони (сільські райони)	Приморські адмін. одиниці, %	Частка приморського населення, тис. осіб, (%)
Миколаївська – 1 170, 9 тис. осіб	Бережанський, Очаківський, Жовтневий	3 (16 %)	601,5 (51,3 %)
Одеська – 2 392,6 тис. осіб	Ренійський, Ізмаїльський, Кілійський, Татарбунарський, Білгород-Дністровський, Овідіопольський, Комінтернівський	8 (31 % разом з територією Одеси)	1 625 (68,0 %)
Херсонська – 1 075,5 тис. осіб	Белозерський, Голопристанський, Скадовський, Каланчакський, Чаплинський, Новотроїцький, Генічеський	7 (39 %)	670,5 (62,2 %)

Приморські регіони відрізняються своєю територіальною організацією господарства та розселення населення. В Одеській, Миколаївській та Херсонській областях головні економічні центри – портово-промислові комплекси, промислові вузли, а також рекреаційні території та найбільші міста, розташовані вздовж узбережжя моря або у нижній течії річкових транспортних артерій (Дніпро, Дунай, Південний Буг). Приморська смуга є найбільш заселеною і економічно розвиненою частиною регіонів (приморсько-фасадний тип територіальної організації господарства), що зумовлює нерівномірність господарського освоєння територій означених адміністративно-територіальних одиниць.

Водночас, слід відзначити нерівномірність соціально-економічного розвитку в межах приморської смуги та наявність слабо розвинених в економічному плані територій, які можна віднести до депресивних.

Згідно Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» депресивним вважається «сільський район, в якому протягом останніх трьох років щільність сільського населення, коефіцієнт природного приросту населення, рівень середньомісячної заробітної плати та обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції (робіт, послуг) на одну особу є значно нижчими, а частка зайнятих у сільському господарстві є значно вищою за відповідні середні показники розвитку територій цієї групи». Так, у Миколаївській області, при середній щільності населення у 45,7 осіб на 1 км² у приморських районах, вона складає від 10,5 осіб/км² до 34,0 осіб/км² і показує тенденцію до зменшення (таблиця 3.3).

Таблиця 3.3 – Чисельність і щільність населення приморських районів Миколаївської області

	Наявне населення у 2010 р., тис. осіб	Наявне населення у 2015 р., тис. осіб	Щільність наявного населення у 2010 р., осіб/км ²	Щільність наявного населення у 2013 р., осіб/км ²
Усього	1 186,4	1 158,2	46,3	45,7
Березанський	24,0	23,6	17,1	16,9
Жовтневий	51,6	50,6	24,4	34,0
Очаківський	16,0	15,6	10,5	10,5
% від нас. обл.	7,7	7,7	–	–

У Херсонській області, при середній щільності населення 14,7 осіб/км² у приморських районах, цей показник, в основному, є на рівні від 9 осіб/км² до 13 осіб/км² і щільність населення також поступово зменшується (таблиця 3.4).

Таблиця 3.4 – Чисельність і щільність населення Херсонської області

Райони	все нас. 2013 р., тис. осіб	міське нас.	сільське нас.	Рівень урбані- зації, %	Щільн. сіл. нас. 2010 р., осіб/км ²	Щільн. сіл. нас. 2013 р., осіб/км ²
Херсонська обл.	1 075 714	657 870	417 844	61	14,9	14,7
Білозерський	66 912	9 763	57 149	15	33,9	33,5
Генічеський	60 802	34 047	26 755	56	9,1	8,9
Голопристанський	61 283	14 831	46 452	24	13,7	13,6
Каланчацький	21 938	11 343	10 595	52	12,0	11,7
Новотроїцький	36 639	15 228	21 411	42	9,6	9,3
Скадовський	48 483	22 113	26 370	46	17,5	17,6
Чаплинський	35 732	12 842	22 890	36	13,5	13,5
% від нас. обл.	30,8	18,3	50,6	–	–	–

По Одеській області, при середній щільності населення у 71,9 осіб/км², у семи приморських районах вона складала від 23 осіб/км² до 66 осіб/км² (за винятком специфічних приміських районів навколо Одеси) (таблиця 3.5). При цьому, майже в усіх районах зросли темпи природного скорочення населення. Дев'ять приморських районів з 17-ти по Одеській і Миколаївській областям мають негативне міграційне сальдо.

Таблиця 3.5 – Щільність сільського населення Одеської області (осіб/км²)

Райони	2010 р.	2013 р.
Усього	24,0	23,8
Білгород–Дністровський	33,4	33,7
Ізмаїльський	36,5	36,4
Кілійський	17,4	17,2
Комінтернівський	36,8	37,5
Овідіопольський	50,4	53,9
Ренійський	16,6	20,4
Татарбунарський	16,6	16,5

Таким чином, більшість приморських районів підпадають під категорію «депресивних». До основних причин депресивності приморських територій слід віднести наступні:

- монофункціональний, переважно аграрний характер економіки;

Наприклад, у Очаківському районі Миколаївської області розподіл робочої сили по галузях економіки виглядає наступним чином: сільське господарство – 27,1 %, діяльність готелів і ресторанів – 5,2 %, освіта – 4,8 %, промисловість – 3,6 %. Питома вага кожного з трьох приморських районів у промисловості області складає 14,1 %: Березанський район – 1,1 %, Жовтневий район – 12,3 %, Очаківський район – 0,7 %.

- незадовільний рівень розвитку транспортної інфраструктури, низька якість автошляхів, особливо на районному рівні;

Так, в Очаківському районі Миколаївської області протяжність доріг районного значення складає 226,8 км (55,8 % від загальної довжини доріг), в тому числі 23,8 км – асфальт, 203 км – жорства. В Березанському районі Миколаївської області протяжність доріг обласного значення складає – 150,8 км (62,1 % від загальної протяжності), у тому числі 84,3 км – асфальт, 66,5 км – жорства; районного – 53,7 км (22,1 % від загальної протяжності доріг), у тому числі 11,2 км – асфальт, 42,5 км – жорства.

- складні природно-кліматичні умови для розвитку сільського господарства, значний ризик посух, що посилюється внаслідок кліматичних змін;

Наприклад: за даними досліджень Інституту зрошуваного землеробства Національної академії аграрних наук України, середньодобова температура за рік у період з 1976 р. по 1980 р. складала 9,3 °С, а у період з 2006 р. по 2010 р. вже 11,3 °С, тобто зросла на 2 °С. Найбільше зростання температури спостерігалось в липні та серпні на 3,3 °С і 4,4 °С відповідно. Також слід відмітити стійке підвищення температури на 1°С або 1,2 °С у квітні та травні, що дуже негативно впливає на початковий ріст і розвиток ранніх ярих культур:

- демографічні проблеми, зокрема, скорочення працездатного населення, висока питома вага населення пенсійного віку;

- складна економічна ситуація, занепад промисловості та підприємств морегосподарського комплексу у малих містах та селищах на районному рівні, у районних центрах;

Наприклад: у найбільш важкій ситуації опинилися Дунайські морські порти України, які є важливими бюджетоутворюючими підприємствами для Українського Придунав'я. У 2012 р. порт Ізмаїл зменшив переробку вантажів на 42,3 %, порт Рені на 33,6 %. У місті Рені з 19 тисяч населення одна тисяча працює в порту. Аналогічна ситуація складається у місті Скадовськ (падіння за 2012 р. на 51,9 %).

- відсутність якісної інженерної інфраструктури, низький рівень газифікації та централізованого водопостачання;

Наприклад: у 2010 р. відсоток газифікації Одеської області складав лише 23 %. З приморських районів 100 % рівень газифікації мав лише Овідіопольський район, два райони – Кілійський та Татарбунарський, які належать до приморських, взагалі не були газифіковані. Причиною невідведення природного газу у цих районах є відсутність магістральних газопроводів та автоматичних газорозподільчих станцій. В Березанському районі Миколаївської області газифіковано 49 % від загальної кількості населених пунктів.

Відсутність джерел водопостачання є основною причиною соціально-економічного напруження Придунайських населених пунктів області. Більшість сіл Татарбунарського, Кілійського та Ізмаїльського районів Одеської області користуються привізною або високомінералізованою артезіанською водою, яка не відповідає гігієнічним нормативам.

- наявність численних екологічних проблем, які знижують рекреаційно-туристичну привабливість приморських територій;

Наприклад: яскравим прикладом може слугувати ситуація, що склалася навколо озера Сасик у Одеській області. Після невдалого опріснення Сасикський лиман втратив свої цілющі властивості і внаслідок порушення водообміну почав деградувати: дитяча смертність у навколишніх селах у два або 2,5 рази вище ніж середній рівень дитячої смертності по області; регіон відрізняється високим рівнем онкологічних захворювань, захворювань дихальних органів; втрачений рекреаційний і бальнеологічний потенціал лиману; через зрошення високомінералізованими водами знизилася родючість ґрунтів; Чорне море втратило природне нерестовище риб; через підняття рівня високомінералізованих підземних вод вода у криницях стала непридатною для споживання.

Не менш складна ситуація складається і з видобутком броду з ропо Сиваша та забрудненням Чатирликської затоки Чорного моря відпрацьованою ропою.

- низька інвестиційна привабливість територій;

Наприклад: у загальному обсязі прямих іноземних інвестицій в Одеську область питома вага трьох (Ізмаїльський, Кілійський, Татарбунарський) із семи приморських районів складає 0,12 %. У кращому стані знаходяться приморські райони, які розташовані поблизу обласного центру – Овідіопольський (10 %) та Комінтернівський (5,4 %);

- недостатній розвиток туристичної інфраструктури, нераціональне використання ресурсів прибережної зони, зокрема незадовільний стан берегової лінії і пляжів, що призводить до зниження рівня використання цієї складової рекреаційного потенціалу.

Одним з ключових напрямів подолання депресивності приморських територій має стати поживлення роботи морегосподарського комплексу, у тому числі морських вантажних та пасажирських перевезень.

Необхідно відзначити, що порівняно з 1990 р. обсяги вантажних перевезень морським транспортом України зменшилися у 15,5 рази (у 1990 р. –

53 253,3 тис. тонн, у 2012 р. – 3 457,5 тис. тонн). Питома вага морських перевезень у загальному вантажообігу складає 0,15 % [21]. Обсяг перевезень пасажирів з 1990 р. по 2012 р. скоротився у 4,4 рази (з 26 256,7 тис. осіб до 5 921 тис. осіб). Питома вага морського транспорту у пасажирських перевезеннях складає 0,09 %.

Негативна тенденція спостерігається і у сфері вантажоперевезень річковим транспортом, особливо в контексті посилення уваги з боку Європейського Союзу на розвиток водних перевезень як екологічного, безпечного та ефективного виду транспорту. ЄС висунув концепцію «морських автомагістралей» (Motor ways of the Sea), яка передбачає комбіновані перевезення автомобільним та водним (поромним) транспортом.

До 2020 року Європа планує збільшити існуючу долю ринку перевезень водним транспортом до 10 %, що має забезпечити економію зовнішніх витрат більше, ніж до 2 млрд. євро на рік. До 2030 року планується переключення 30 % вантажопотоків, які здійснюються на відстань понад 300 км, на залізничний і водний транспорт.

Останнім часом ЄС приділяє дедалі більше уваги розвитку прибережних перевезень або «коротких морських перевезень» (Short Sea Shipping), які передбачають розвиток перевезень між портами країн ЄС на коротку відстань та переорієнтацію частини вантажопотоків на обслуговування морським транспортом. Серед чорноморських країн Туреччина визначила Чорне море в якості ключового у сфері прибережних перевезень.

Маючи найбільшу серед країн Чорноморсько-Азовського басейну довжину морського узбережжя 2 759,2 км, вихід до транс'європейської транспортної артерії ріки Дунай та до потужного внутрішнього водного шляху ріки Дніпро, потужний портово-промисловий комплекс, Україна має серйозні умови для розвитку прибережних та змішаних (ріка-море) перевезень. Їх розвиток, крім іншого, дозволить включити в систему вантажоперевезень малі

порти та порто-пункти, такі як Кілія, Очаків, Скадовськ та інші, які сьогодні не мають гарантованих вантажопотоків.

Не менш важливе значення має відновлення прибережних пасажирських, у тому числі, поромних перевезень, як між українськими приморськими містами, так і з портами інших країн.

Особливої уваги потребує регіон Українського Придунав'я, економічна ситуація в якому залежить від ефективної роботи дунайських портів (Рені, Ізмаїл) та Українського Дунайського пароплавства. Одним з чинників, що гальмують розвиток регіону є стан дорожньо-транспортної інфраструктури, а також відсутність надійного транспортного сполучення з Україною. Два автошляхи проходять: перший – через ділянку автотраси в районі села Паланка на молдавській території, другий – через залізничний міст в районі міста Білгород-Дністровського з обмеженим рухом, залізничне сполучення проходить через територію Республіки Молдова, у тому числі, і через територію невизнаної Придністровської Молдавської республіки.

Ситуацію в означеному регіоні могла б покращити більш активна участь України в реалізації Стратегії ЄС для Дунайського регіону, ухваленої Європейською комісією 8 грудня 2010 року. Стратегія охоплює 14 країн, що входять до Дунайського регіону, включаючи Україну, і передбачає, серед іншого, посилення співпраці між країнами регіону з метою збільшення обсягів транспортування вантажів по Дунаю на 20 % до 2020 р. у порівнянні з 2010 р., збільшення до 2020 р. кількості туристичних поїздок до 50 %, розвиток інфраструктури (зокрема, усунення існуючих навігаційних «звужень» з метою забезпечення навігації протягом року), мультимодальних терміналів, співробітництво у сфері енергетики, екології, культури і освіти.

На тлі зростання попиту на рибу та морепродукти, зменшується вилов риби у виключній морській економічній зоні. У 2012 р. у виключній (морській) економічній зоні України виловлено та добуто 63,4 тис. т, що на 15,2 % менше, ніж у 2011 р. Частка виключної (морської) економічної зони у загальному

обсязі виловленої риби становить 31 % (у 2011 р. – 35 %). Це значною мірою зумовлене не лише старінням риболовецького флоту, але й зменшенням популяції морських ресурсів (риби та морепродуктів), які виловлюються. Проблема ускладнюється недостатньою системою транскордонного управління промислом рибних ресурсів, оскільки рибні ресурси Чорноморського регіону розділені між Чорноморськими країнами. Як результат, попит на рибу та морепродукти забезпечується переважно за рахунок імпорту, який складає близько 70 % фонду споживання рибної продукції. Крім того, значна частина рибного ринку перебуває в тіні.

Фонд споживання рибної продукції в Україні в останні два роки за статистичними даними складав від 614 тис. тонн до 660 тис. тонн, що виходячи із розрахунку на душу населення дорівнює 13,4 кг або 14,5 кг. Середньосвітовий рівень споживання риби (за даними ФАО – продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (Food and Agriculture Organization, FAO)) складає 19,6 кг.

Однією з ключових тенденцій розвитку приморських територій стала інтенсифікація видобування морських біологічних ресурсів через збільшення обсягів аквакультури – розведення, вирощування та утримання в повністю або частково контрольованих умовах водного середовища риби та морепродуктів.

Необхідно відзначити, що після того як наприкінці сімдесятих років двадцятого століття стали зрозумілими межі обсягів добування світового рибальства, багато країн із числа світових риболовних держав переключилися на аквакультуру. Щорічний приріст світової аквакультури становить від 8 % до 10 %, розвинені країни за останні 25 років поступово замінюють традиційний промисел риби та морепродуктів їх штучним вирощуванням. Високий ринковий попит та ефективність виробництва визначають стаłe зростання інвестицій в аквакультуру у світовому масштабі, що зумовлює, серед іншого, і зниження навантаження на природні запаси морських біологічних ресурсів.

Чорне море, в силу свого географічного положення і кліматичних умов, є досить перспективним морським басейном для розвитку марикультури молюсків. Однак розвиток цієї галузі гальмується браком коштів, слабкою координацією робіт між організаціями, відсутністю довгострокової концепції розвитку марикультури.

Позитивні зрушення відбулися у сфері розвитку туризму і рекреації, збільшилася кількість туристів, які відпочивали в приморських регіонах України або відвідали їх протягом року.

Наприклад, курорти Херсонської області у 2013 р. відвідали 2 млн. 388 тис. осіб, що на 13 % більше, ніж у 2012 р. Туристично-рекреаційна галузь дозволяє створювати нові робочі місця. Так, за інформацією Херсонського обласного центру зайнятості, протягом січня-серпня 2013 р. у всіх сферах економічної діяльності створено 14,5 тис. робочих місць, з яких 30 % (4,1 тис.) у сфері туристично-рекреаційного комплексу.

Разом з тим, розвитку туристично-рекреаційної сфери перешкоджають високі ціни та низький сервіс, відсутність планів комплексного розвитку природних курортних територій, напівлегальний і нелегальний захват ділянок і територій лікувально-оздоровчих місцевостей, неврегульованість процесів приватизації, непродумане та неузгоджене міське та курортне будівництво, що призводить до неприпустимих навантажень на комунікації, зменшення кількості питної води, проривів у системі каналізації та до інших аварійних ситуацій.

Поряд із традиційними різновидами туризму як пляжний відпочинок представляється розвиток спеціалізованих видів туризму – «винного», «аграрного», яхтового тощо.

Природно-кліматичні умови Одеської, Миколаївської та Херсонської областей є сприятливими для виробництва різноманітної плодоовочевої продукції як для внутрішнього ринку так і на експорт. Разом з тим, у розвитку означеної галузі спостерігаються негативні тенденції:

– загальне скорочення виробництва овочевої продукції та площ під її вирощування;

Наприклад, у 1990 рр. в середньому в Одеській області вироблялося 231,1 тис. тонн овочів, а на початку 2000 рр. лише 110,8 тис. тонн.

– скорочення обсягів виробництва овочів у суспільному секторі та зосередження його у приватному, дрібнотоварному секторі;

Наприклад, якщо в Одеській області на початку дев'яностих років господарствами суспільного сектора вироблялося 67,4 % овочів, то зараз основне виробництво зосереджено у господарствах населення – 75,4 %, а в суспільному секторі лише 24,6 %. Аналогічні процеси спостерігаються у Херсонській та Миколаївській областях.

Переміщення виробництва овочів із суспільного сектора в господарства населення, поряд з такими позитивними явищами як часткове вирішення проблеми зайнятості сільського населення, швидке реагування на кон'юнктуру ринку, ефективне використання невеликих земельних ділянок, має і негативні сторони, такі як низький рівень механізації виробничих процесів, а також обмежені можливості використання прогресивних сучасних технологій, що обумовлює недоотримання валового збору овочів у середньому до 80 ц з кожного гектара. Крім того, стабільний розвиток овочівництва значною мірою залежить від використання зрошуваних земель, які у докризові роки забезпечували до 60 % вирощених овочів.

Соціально-економічний розвиток приморських територій значною мірою стримується дефіцитом енергетичних потужностей.

Так, Одеська область виробляє за рахунок власних генеруючих потужностей лише 4 % електроенергії. У найбільш скрутному становищі опинився регіон Українського Придунав'я, який отримує електроенергію з Молдавської державної районної електростанції (Молдавська ДРЕС), розташованій у невизнаній Придністровській Молдавській республіці.

Водночас саме приморські регіони мають найбільший потенціал для розвитку альтернативної енергетики, або енергетики з відновлюваних джерел. Так, найбільш перспективним для розвитку альтернативної енергетики на Одещині є регіон Придунав'я, який включає 5 адміністративних районів – Болградський, Ізмаїльський, Кілійський, Ренійський і Татарбунарський, а також місто обласного підпорядкування Ізмаїл. Потенціал сонячної енергії в Українському Придунав'ї один із найкращих у країні. Середньорічна кількість сумарної сонячної радіації, що поступає на 1 м² поверхні, на території регіону до 1 300 кВт год/м².

Завдяки приморському розташуванню Одеська область є також перспективним регіоном для виробництва та використання вітрової енергії, оскільки середньорічна швидкість вітру перевищує 5 м/с. В умовах регіону за допомогою вітряних установок можливим є використання від 15 % до 19 % річного об'єму енергії вітру. Очікувані обсяги виробництва електроенергії з вітрових електростанцій (ВЕС) у перспективних регіонах складають від 800 кВт год/м² до 1 000 кВт год/м² на рік. З урахуванням державної підтримки вітроенергетичного сектору можна констатувати, що для Одеського регіону використання енергії вітру може бути одним із найбільш перспективних напрямів задіяння потенціалу відновлюваних джерел енергії. Особливо ефективним для виробництва електроенергії у промислових масштабах може бути застосування вітроустановки на узбережжі Чорного моря в Кілійському та Татарбунарському районах.

Основними напрямками покращення соціально-економічного розвитку приморських територій мають стати:

- розвиток прибережного судноплавства (каботажних перевезень, перевезень «річка-море», поромних перевезень, морських та річкових пасажирських перевезень), вдосконалення тарифної політики з метою залучення додаткових вантажопотоків, розвиток портової інфраструктури;

- розробка і прийняття нормативних правових актів, регулюючих стосунки, пов'язані з використанням берегової зони Чорного і Азовського морів, розробка, затвердження і реалізація державних програм з використання, відновлення і охорони берегової зони;

- розвиток транспортної інфраструктури: будівництво та реконструкція автомобільних доріг загального користування у сільській місцевості, забезпечення належного транспортного сполучення населених пунктів з дорогами регіонального та загальнодержавного значення; для Українського Придунав'я – побудова автотраси Одеса-Рені за маршрутом Одеса – Овідіополь – Білгород-Дністровський – с. Монаші з будівництвом мостового переходу через Дністровський лиман;

- з метою розвитку Українського Придунав'я посилення участі України в реалізації Стратегії ЄС для Дунайського регіону, зокрема, у спільних проектах щодо розвитку інфраструктури, туризму, екології, енергетики;

- розвиток комунальної інфраструктури, забезпечення сільських населених пунктів централізованим водопостачанням, газифікація населених пунктів;

- покращення екологічної ситуації в приморських районах, вирішення ключових екологічних проблем, зокрема, проблеми озера Сасик в Одеській області;

- удосконалення нормативно-правової бази, яка стосується діяльності рибної галузі та контролю за використанням водних біоресурсів, і приведення її у відповідність до міжнародних правових норм, створення рибальсько-відтворювальних комплексів, розвиток транскордонної співпраці у сфері рибальства, розвиток марикультури (промислового розведення та вирощування морських водних живих ресурсів) в прибережних районах.

З метою розвитку туристичної галузі:

- проведення науково обґрунтованої інвентаризації всіх земель у береговій зоні;

- визначення напрямів їх подальшого застосування, сприяння розвитку комунальної та транспортної інфраструктури у районах, перспективних для розвитку туризму;

- сприяння диверсифікації підприємницької діяльності в сільській місцевості, розвитку сільського туризму, відродженню народних промислів і ремесел.

Необхідно також подальше збільшення енергетичної самодостатності шляхом розвитку енергетики з відновлювальних джерел (зокрема, сонячної та вітрової).

3.3 Європейські механізми регулювання екологічної безпеки та можливості їх використання в Україні

Досягнення екологічної безпеки держави в значній мірі залежить не лише від проведення відповідної внутрішньої екологічної політики, але й узгодженої взаємодії в реалізації міжнародних та міждержавних екологічних програм, заходів та спільних дій в царині екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища. Ефективність реалізації екологічної політики визначається низкою чинників, серед яких важливе значення має організаційний механізм (організаційна структура, функціональні обов'язки та способи їх реалізації) здійснення управлінської діяльності у сфері охорони довкілля.

Необхідно відзначити, що діючий в Україні організаційний механізм екологічної безпеки слабо орієнтований на виконання зобов'язань з міжнародного співробітництва у сфері охорони навколишнього природного середовища та досягнення екологічної безпеки й потребує трансформації.

Трансформацію організаційного механізму екологічної безпеки України варто здійснювати враховуючи досвід європейських країн, котрі реформування системи державного управління здійснювали відповідно до внутрішніх чинників та вимог інституційної компетентності, що ставляться більшістю екологічних директив ЄС.

Еволюція розвитку державного регулювання екологічної безпеки Європейського Союзу сформувала чіткі підходи до проблем навколишнього середовища та вирішення завдань із досягнення безпеки, виходячи з розуміння того, що безпосередня робота щодо їх вирішення здійснюється на місцях, де зосереджене економічне та соціальне життя суспільства.

Система регулювання екологічної безпеки в країнах ЄС базується на гармонійному поєднанні та функціонуванні механізмів трьох рівнів: в цілому ЄС, окремих держав ЄС, окремих територіальних одиниць (міст і регіонів). Тобто, на рівні ЄС діє система регулювання екологічної безпеки, яка є обов'язковою для кожної країни-члена ЄС. Поза цим, окремі країни та територіальні одиниці цих країн у межах своєї компетенції можуть застосовувати додаткові заходи щодо регулювання екологічної безпеки у своїх границях.

Спільними принципами регулювання екологічної безпеки в країнах ЄС є:

- субсидіарність (спільна діяльність на тих напрямках, де країни не можуть впоратися самі або таке вирішення буде більш ефективним, ніж на рівні окремої держави);
- превентивність (краще попереджувати збитки, ніж ліквідувати їхні наслідки);
- обережність (краще витратити зайве на гарантування екологічної безпеки, ніж ризикувати зниженням її рівня);
- екологічна орієнтованість, коли будь-яка діяльність здійснюється з урахуванням потреб навколишнього середовища;

- «забруднювач платить», суттєво підкріплений у 2004 році Директивою 2004/35/ЄС про цивільну відповідальність за забруднення довкілля;

- інтеграція екологічної політики у розробку й проведення усіх інших політик.

У міру розвитку екологічної політики розширився перелік наявних засобів охорони довкілля. Паралельно з прийняттям рамкового законодавства для забезпечення високого рівня охорони довкілля, Європейським Союзом впроваджено цілу низку інструментів охорони довкілля:

- LIFE (фінансовий інструмент для довкілля, L'Instrument financier pour l'environnement (франц.)) – фінансовий інструмент екологічного захисту, який спрямований на сприяння розвитку, впровадженню і оновленню екологічної політики та законодавства ЄС;

- угоди про охорону довкілля: покращення екологічних аспектів діяльності підприємств та впровадження методів сталого виробництва шляхом заохочення добровільних заходів та угод щодо охорони довкілля;

- екологічні мита та податки: сприяння застосуванню державами-членами фіскальних інструментів підвищення ефективності екологічної політики та забезпечення використання екологічних мит та податків у відповідності до законодавства ЄС;

- програма підтримки громадських ініціатив у галузі охорони довкілля;

- Інтегрована виробнича політика (Integrated Product Policy): Комісія ЄС представляє стратегію посилення та зміни спрямування екологічної політики, пов'язаної з виробництвом, з метою сприяння розвитку ринку екологічно безпечної продукції, і зрештою, стимулювання громадського обговорення відповідних питань;

- Європейське Агентство з питань довкілля: забезпечення осіб, відповідальних за прийняття політичних рішень, а також громадськості надійною та достовірною інформацією про стан довкілля;
- еко-маркування продукції: має на меті рекламування продукції зі зменшеним негативним впливом на довкілля (порівняно з іншими продуктами тієї самої групи);
- система екологічного менеджменту та екологічного аудиту Співтовариства ЄС (EMAS): EMAS спрямована на забезпечення постійного удосконалення ефективності екологічної діяльності європейських організацій, а також забезпечення громадськості та зацікавлених сторін відповідною інформацією;
- оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС) певних державних та приватних проектів;
- оцінка екологічних наслідків впровадження планів та програм: проводиться з метою сприяння включенню екологічних аспектів на етапах розробки та ухвалення планів та програм;
- екологічні перевірки – мінімальні критерії: забезпечення більшої відповідності, а також більшої одностайності у застосуванні та впровадженні законодавства ЄС щодо охорони довкілля шляхом надання мінімальних критеріїв організації, проведення, пост-контролю та опублікування результатів екологічних перевірок в усіх державах-членах;
- Європейський реєстр викидів та перенесення забруднюючих речовин (PRTR): покращення громадського доступу до інформації про стан довкілля, й у такий спосіб, сприяння запобіганню та зменшенню забруднення у довгостроковій перспективі.

Європейські держави проводять масштабну роботу по розробці стандартів у сфері захисту навколишнього середовища. У ЄС прийнято понад 90 директив щодо цього. Вони стосуються генеральної політики ЄС з охорони навколишнього середовища, якості води, якості повітря, промислових ризиків

та біотехнологій, відходів, шумів. Для ЄС характерною є розробка єдиної екологічної політики, яка, у свою чергу, є основою для розробки загальноєвропейського законодавства з охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів. Екологічна політика ЄС пов'язана з прийняттям та реалізацією шести Програм дій щодо навколишнього середовища, на основі яких були підготовлені нормативні акти Європейського Союзу з охорони навколишнього середовища в промисловості

Система стандартів в сфері захисту навколишнього середовища закріплена передусім в директивах ЄС. Директиви щодо генеральної політики ЄС спрямовані на встановлення стандартів щодо оцінки вартості контролю за забрудненням у промисловості; оцінку впливу певних державних та приватних проектів на навколишнє середовище; межі контролю та забезпечення інформацією тощо. Директиви щодо води містять стандарти в сфері захисту річок, морів та інших водойм; питання якості питної води; скидання у водойми відходів деяких небезпечних речовин; якості прісної води, що потребує охорони з метою підтримання життя риб тощо.

У ЄС запроваджено еко-маркування спеціальним знаком з метою достовірного інформування споживачів про екологічність продукту, стимулювання виробників до дотримання норм і вимог з охорони навколишнього середовища. Основні зусилля держав ЄС в сфері охорони навколишнього середовища спрямовані на боротьбу із забрудненням, гарантування екологічної безпеки харчової продукції, визначення відповідальності за завдання шкоди природному середовищу.

Варто підкреслити, що в ЄС акцент робиться передусім на великій різноманітності екологічних засобів боротьби із забрудненням природного середовища промисловими підприємствами. Значна увага приділяється організаційно-правовим заходам: екологічному нормуванню, ліцензуванню, екологічній експертизі, державному екологічному контролю, екологічному аудиту, оцінці впливу потенційної діяльності на навколишнє середовище,

екологічній сертифікації. Система екологічної сертифікації, що використовується в країнах ЄС має на меті просувати на ринок продукцію промислових підприємств, при виробництві яких не допускалося порушень екологічних вимог.

У законодавстві ЄС з охорони навколишнього середовища в промисловості найчастіше контрольні функції зосереджені на регіональному або місцевому рівні влади, включаючи закріплення конкретних правових вимог до діяльності окремих промислових підприємств і організацій по охороні навколишнього середовища, що зокрема стосуються технології, норм щодо використання корисних копалин, промислових відходів та будівельних робіт. Право видачі ліцензій підприємствам і організаціям може бути делеговане різним органам на різних рівнях.

ЄС має широку компетенцію у сфері регулювання екологічної безпеки. До основних напрямів правового регулювання ЄС у сфері екологічної безпеки належать:

- екологічна стандартизація, оцінка впливу на навколишнє середовище;
- збирання й оброблення екологічної інформації, моніторинг навколишнього середовища;
- екологічна сертифікація;
- екологічний менеджмент і екологічний аудит;
- розвиток механізму фінансування;
- захист екологічних прав.

Додаткові механізми захисту екологічних прав на рівні ЄС стимулює Шоста програма дій Співтовариства в галузі навколишнього середовища, затверджена у 2002 р. До її пріоритетів належить і становлення законодавства ЄС про екологічну відповідальність. Найпоширенішою формою участі громадськості в адміністративно-правовому регулюванні у сфері екологічної безпеки ЄС стало об'єднання в природоохоронні організації або групи.

Найбільша активність громадськості характерна для Великобританії, Німеччини, Нідерландів і Данії, найменша – для Ірландії, Греції. Одним з найважливіших аспектів захисту екологічних прав особи є можливість звернення до суду, яка є досить різною в окремих країнах ЄС.

На сучасному етапі ЄС удосконалює правові основи у сфері регулювання екологічної безпеки. Так оновилися акти щодо моніторингу навколишнього середовища, екологічної сертифікації, проведення оцінки впливу на навколишнє середовище, механізму фінансування екологічних заходів. Одночасно вживаються спроби кодифікації численних норм у галузі екологічної стандартизації.

Лідером серед країн ЄС щодо регулювання у сфері екологічної безпеки вважається Німеччина, яке зосереджено на рівні федеральних земель і місцевих органів влади. На рівні земель регулювання екологічної безпеки організаційно не уніфіковане. Але фактично розходження містяться в назві, а не у функціях. На рівні урядів вищою інстанцією в організаційній ієрархії всіх земель є екологічні міністерства [22].

У розвинених країнах Європи повноваження між органами центральної, регіональної та місцевої влади розподіляються по-різному. У такій федеративній державі, як Німеччина, регіональним органам влади делеговано чітко визначені повноваження. В унітарних державах ступінь централізації управління теж різний: найбільший – у Великобританії, менший – у Франції; найбільший ступінь децентралізації управління існує в Нідерландах та Швеції [23].

Порівняно з Німеччиною в інших країнах ЄС встановилося більш ліберальне правове регулювання екологічної безпеки. Так, законодавство у сфері правового регулювання екологічної безпеки Великобританії складається з великої кількості законів і підзаконних актів, присвячених регулюванню певних видів антропогенного впливу на природне середовище. Тут склалася система державних органів щодо регулювання екологічної безпеки на чолі з

Міністерством навколишнього середовища, що виконує здебільшого координуючу функцію. З 1970 р. розпочала свою роботу Комісія з управління екологічною безпекою, яка має статус незалежної неурядової організації. На неї покладено спостереження за ефективністю природоохоронної діяльності й екологічної безпеки. Введення системи платежів за водокористування й скидання промислових стічних вод, оподаткування за використання матеріалу (податок на викопне паливо) дозволило Великобританії значно знизити державні фінансові витрати й перекинути кошти на програми з регулювання екологічної безпеки.

У Франції діє значна кількість законів і підзаконних актів у галузі регулювання екологічної безпеки. Основні з них – закони: «Про охорону навколишнього середовища», прийнятий у 1976 р., «Про відходи» (1975 р.) та «Про зареєстровані будинки» (1976 р.). Кримінальний кодекс Франції 1994 р. містить поняття екологічного тероризму. Франція стала однією з перших країн, що застосували систему платежів за стоки та викиди. Значну частину роботи, пов'язаної з гарантуванням екологічної безпеки, здійснює жандармерія. З 1992 р. при національному командуванні жандармерії діє спеціальний відділ для координації дій у галузі екологічної безпеки. Серед усіх підрозділів жандармерії розповсюджений меморандум про природу й навколишнє середовище. Однак нечіткий правовий статус діяльності поліції й жандармерії щодо гарантування екологічної безпеки, недостатнє матеріальне оснащення гальмують діяльність цих структур.

Ефективність екологічної політики Швейцарії, де за регулювання у сфері екологічної безпеки відповідають спільно Конфедерація й кантони, зумовлена розробленою законодавчою основою, її чітким виконанням із залученням органів правопорядку і значних фінансових витрат. Правовою основою у сфері регулювання екологічної безпеки у Швейцарії є Федеральний закон «Про охорону природи й ландшафтів» 1966 р., що вимагає від влади при виконанні своїх екологічних функцій ефективного регулювання екологічної безпеки.

У Бельгії істотну роль у вирішенні проблеми охорони навколишнього середовища й гарантуванні екологічної безпеки відіграє жандармерія. Завдяки доступу до інформаційних матеріалів інших урядових відомств і використанню вимірювальних приладів жандарми виявляють багато екологічних правопорушень під час патрулювання, припиняють організовану злочинну діяльність у сфері охорони навколишнього середовища. Поряд із цим у Бельгії активно діють екологічні підрозділи.

З початку шістдесятих років минулого століття активну екологічну політику у сфері регулювання екологічної безпеки проводять Нідерланди. Там були прийняті «Меморандум пріоритетів щодо навколишнього середовища» та «Плани національної політики у галузі навколишнього середовища». Країна виходить з можливості співіснування економічного зростання і поліпшення якості навколишнього середовища. Реалізація адміністративно-правового регулювання екологічної безпеки здійснюється на центральному й муніципальному рівнях. Загальною координацією екологічних питань займається Міністерство житла, просторового планування навколишнього середовища, яке відповідальне за розробку та виконання планів національної політики у сфері охорони навколишнього середовища, управління екологічної безпеки і щорічних Національних екологічних програм.

У Норвегії раз у два роки уряд надає парламенту доповіді про стан навколишнього середовища в країні й про проведену екологічну політику у сфері регулювання екологічної безпеки. Особлива роль у реалізації екологічної політики приділяється муніципальним органам влади. Законодавство в галузі регулювання екологічної безпеки спрямоване безпосередньо на джерело забруднення, а обсяги регулюються через систему дозволів. У Норвегії власне промисловість відповідає за дотримання нормативів щодо гарантування екологічної безпеки. Система державного контролю ґрунтується на інспектуванні й системному аудиті. Активно діє Норвезький урядовий екологічний фонд, що підтримує екологічно чисті технології. Питання безпеки,

технічні рішення в галузі зовнішнього навколишнього середовища при розвідці і видобутку нафти координуються Нафтовим директором. Практикується видача ліцензій через тендерні раунди. З 1988 р. в Норвегії діє Національне відомство з розслідування та припинення економічної й екологічної злочинності.

При здійсненні реформування державного регулювання екологічної безпеки України, у тому числі й на рівні регіону, необхідним є вивчення та максимальне врахування позитивного зарубіжного досвіду у цій сфері та розробка заходів з адаптації державного регулювання екологічної безпеки в Україні до стандартів Європейського Союзу, механізмів забезпечення екологічної безпеки в країнах, які більшою мірою просунулись у цьому напрямі. До таких країн відносяться Німеччина, Франція, Швейцарія тощо. Причому кожна з цих країн має певні пріоритетні напрями у вирішенні тих чи інших питань з відповідними позитивними наслідками для населення країни та природи, що також може бути запозиченим для використання у державному регулюванні аналогічних процесів в Україні.

Головними інструментами економічного регулювання екологічної безпеки в країнах ЄС є податкові. Їх поєднання з нормативними (стандарти, регламенти, обмеження, квоти тощо) забезпечує ефективність європейської екологічної політики.

Екологічні податки почали запроваджуватися з сімдесятих років минулого століття, насамперед, як інструмент реалізації принципу «забруднювач платить» і зайняли важливе місце у податкових системах країн ЄС. Необхідність застосування екологічних податків була передбачена Програмою дій Європейського Союзу з охорони навколишнього природного середовища (1973 р.). На даний час Директоратом з податків та митних зборів Європейської комісії до екологічних податків віднесено платежі та податки семи груп:

- енергетичні податки (energy taxes) – на моторне, енергетичне паливо, електроенергію;
- транспортні податки (transport taxes) – податки на пробіг транспорту, щорічний податок з власників транспортних засобів, акцизи при придбанні транспортного засобу;
  - платежі за забруднення (tax on emissions, carbon taxes) – за емісію забруднюючих речовин в атмосферу, скиди у водойми;
  - платежі за розміщення відходів (tax on waste) – платежі за розміщення відходів на звалищах та їх переробку і податки на деякі спеціальні продукти (пакувальні матеріали, гальванічні елементи, батареї, шини, мастила тощо);
  - податки на викиди речовин, що призводять до глобальних змін (tax on emissions) – речовини, руйнуючі озоновий шар, парникові гази;
  - податок на шумове забруднення (earmarked charges);
  - платежі за використання природних ресурсів (royalty) [24], [25].

Всього номенклатура використовуваних у різних країнах ЄС екологічних податків налічує кілька сотень. Кожна з країн ЄС формує свою політику екологічного оподаткування, виходячи зі специфіки економічної діяльності, гостроти екологічних проблем, поглядів на місце екологічних податків у загальній системі оподаткування тощо. Уніфіковані для усіх країн ЄС структура і розміри екологічних податків не запроваджені. Не містяться відповідні зобов'язання для України і в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони. Зокрема, статтею 363 Глави 6 Навколишнє природне середовище та додатком ХХІХ до Угоди, згідно з якими обумовлено наближення законодавства України до права та політики ЄС у сфері охорони навколишнього природного середовища, зобов'язання щодо уніфікації екологічних податків не передбачені. Разом з тим, положення про

співробітництво сторін стосовно екологічних зборів включене до Угоди (ст. 361).

Таким чином, українська сторона вправі самостійно обирати політику й інструменти екологічного оподаткування. Однак, це не означає, що слід ігнорувати європейський і загальносвітовий досвід побудови систем екологічного оподаткування, не враховувати закономірностей, принципів і тенденцій їх функціонування. Серед них слід виділити наступні:

- вплив розмірів екологічних податків на конкурентоспроможність товарів та послуг й, відповідно, їх застосування з урахуванням реальних економічних можливостей країн і очікуваних соціальних наслідків;
- тенденції щодо переходу до курсу «зеленої економіки», підвищення частки «зелених податків» у бюджетних надходженнях, у т.ч. із заміщенням ними фіскального навантаження на інші об'єкти оподаткування;
- прагнення до спрощення методів нарахування та порядку стягнення екологічних податків, зменшення витрат на їх адміністрування;
- розширене застосування податків, які стимулюють екологічно безпечну діяльність, поряд з фіскальними (бюджетонаповнюючими) та регенераційними (що забезпечують покриття витрат на відновлення навколишнього природного середовища).

Частка екологічних податків у загальному обсязі податкових надходжень в країнах ЄС досягає, а в окремих країнах перевищує 4 % (у Нідерландах сягає 10 %) [26].

В нашій державі Податковим кодексом, затвердженим Законом України № 2756-VI від 02.12.2010 р., виділено категорію екологічних податків, до яких віднесено податки:

- за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення;
- за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення;

- за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти;
- за розміщення відходів у спеціально відведених місцях;
- за утворення радіоактивних відходів;
- за тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк.

До категорії екологічних податків, виходячи з їх суті як роялті, згідно з підходом Директорату з податків та митних зборів Європейської комісії, слід відносити також платежі за використання природних ресурсів, які в Україні справляються у вигляді: збору за спеціальне використання води; збору за спеціальне використання лісових ресурсів; плати за користування надрами. Важливу роль у системі оподаткування в Україні відіграє плата за землю, однак Європейська комісія її у складі екологічних податків не розглядає.

Екологічні податки та платежі і збори, пов'язані з використанням природних ресурсів, займають незначну частку у загальній сумі податкових та неподаткових надходжень державного бюджету України – близько 1 %, причому три чверті від їх надходжень становлять природно-ресурсні платежі, а власне екологічні податки становлять 0,2 % загальних надходжень до бюджету [26], [27].

Дослідження показують, що втрати через деградацію довкілля складають близько 5 % від показника валового внутрішнього продукту [28]. Інвестиції на запобігання таких втрат у межах цього значення слід вважати суспільно виправданими на даному етапі. При цьому вони можуть забезпечувати постійне зменшення екологічних втрат, оптимізуючи їх на значно нижчому рівні. Таким чином, збільшення надходжень від екологічних податків та дотримання принципу їх цільового природоохоронного використання слід розглядати як необхідний шлях держави у збереженні комфортних чи прийнятних для життєдіяльності населення природних умов. Екологічне податкове навантаження у європейських країнах націлене на реалізацію такої мети. Завдання України у цьому значно складніші, оскільки питомі, а тим більше

валові показники надходжень від екологічних податків, є значно меншими, ніж європейські.

Суттєві відмінності у справлянні екологічних податків між Україною та країнами ЄС полягають у низьких ставках оподаткування, незначній участі екологічних податків у формуванні загальних податкових надходжень в Україні, структурі відповідних податкових надходжень (природно-ресурсні платежі в країнах ЄС не перевищують 20 % загальної суми екологічних податків, тоді як в Україні сягають три чверті), принципах оподаткування (у країнах ЄС об'єктом оподаткування є переважно результати економічної діяльності – вироблена електроенергія, використане моторне, енергетичне паливо, пройдені транспортними засобами кілометри, акцизи, збори при реалізації транспортних засобів, великої побутової техніки; в Україні об'єктом оподаткування є, насамперед, екодеструктивні емісії та втручання у навколишнє природне середовище – викиди, скиди забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактично вилучені з природного середовища обсяги природних ресурсів).

При цьому вітчизняна система екологічного оподаткування має як недоліки, так і переваги перед європейською. До переваг слід віднести прив'язку екологічних податків до реальних обсягів негативного втручання у навколишнє природне середовище, що, при достатньо високих ставках оподаткування, може стимулювати зменшення шкідливих екологічних впливів. Однак, низький рівень ставок екологічних податків нівелює цю перевагу.

Доцільні трансформації вітчизняної системи екологічного оподаткування в контексті європейського досвіду вбачаються у наступному:

- поступовому трансформуванні податкової політики на принципах переходу до «зеленої» системи оподаткування; збільшенні частки екологічних податків у їх загальній сумі до середньоєвропейського рівня (при цьому можна розглядати зменшення інших видів податків для уникнення загального зростання податкового навантаження);

- перегляді структурних співвідношень у системі екологічних податків, збільшенні частки надходжень від податків, пов'язаних із шкідливим впливом на навколишнє середовище та податків, які запобігають такому впливу;
- загальному зростанні ставок екологічних податків із поетапним доведенням їх до середньоєвропейського рівня;
- перегляді співвідношень між видами екологічних податків у відповідності до рівня екодеструктивного впливу діяльності, яка є об'єктом оподаткування;
- включенні в систему оподаткування в Україні додаткових видів екологічних податків – утилізаційних (при реалізації мастил, шин, миючих засобів та предметів побутової хімії, виробів з пластмас, гальванічних елементів, електричних й електронних товарів), а також пов'язаних з підвищеним шумовим впливом;
- заміщенні у доцільних випадках податків, нарахування яких здійснюється на основі обсягів емісії шкідливих речовин у навколишнє середовище, що складно адмініструвати, іншими видами податків, базою нарахування яких є фактично випущена чи спожита продукція;
- поєднанні інструментів податкового й нормативного регулювання екологічної безпеки, поверненні до практики сплати податків, нарахованих за понаднормативні викиди, скиди забруднюючих речовин, розміщення відходів, використання води та інших природних ресурсів, за рахунок чистого прибутку суб'єктів господарювання;
- змінах у розподілі екологічних податкових надходжень між бюджетами, уникненні їх розпорошеності; можливості концентрації коштів для вирішення пріоритетних природоохоронних та ресурсозберігаючих завдань;
- встановленні порядку цільового спрямування та програмно-цільового використання надходжень від екологічних податків на основі балансу

вирішення загальнодержавних, регіональних і локальних завдань екологічної безпеки.

Наближення до екологічних норм ЄС складає одну із головних проблем для країн, що співпрацюють зі Співтовариством, у тому числі для України. При значній різниці у вимогах і нормативах може виникнути потреба залучення значних інвестицій для приведення навколишнього природного середовища до стандартів ЄС. Питання екологічної безпеки стали вагомим складовим угоди про Асоціацію між ЄС та Україною (глава 6 «Навколишнє середовище»). У цій Главі зазначено, що сторони розвивають і зміцнюють співробітництво з питань охорони навколишнього середовища й таким чином сприяють реалізації довгострокових цілей сталого розвитку і зеленої економіки. Передбачається, що посилення природоохоронної діяльності матиме позитивні наслідки для громадян і підприємств в Україні та ЄС, зокрема, через покращення системи охорони здоров'я, збереження природних ресурсів, підвищення економічної та природоохоронної ефективності, інтеграції екологічної політики в інші сфери політики держави, а також підвищення рівня виробництва завдяки сучасним технологіям.

Необхідність взаємодії України та ЄС в галузі екологічної політики є незаперечною, не тільки з огляду на перспективи інтеграції, а й насамперед з огляду на необхідність збереження навколишнього середовища в цій частині планети. Досвід здійснення екологічної політики ЄС є корисним для України з міркувань доцільності та ефективності використання сучасних технологій у сфері природокористування.

3.4 Розвиток морегосподарського потенціалу приморських регіонів

Поняття приморської території можна визначити як обмежену вздовжберегову частину суші із притаманними їй природними та антропогенними властивостями й ресурсами, що характеризується протяжністю (площею) як особливим видом «просторового» ресурсу, географічним положенням та іншими економічними, політичними і військовими якостями, що є об'єктом конкретної діяльності або дослідження.

У загальній масі норм законодавства значне місце належить законодавчим актам, у яких закріплено юридичні або нормативно-правові вимоги до охорони і раціонального використання природних ресурсів для потреб територіального розселення, проектування будівництва підприємств, будинків і споруд, ліній зв'язку, об'єктів цивільної оборони, транспортних систем, енергетики. Особлива роль приділяється державним стандартам, технічним нормам і правилам у сфері природокористування. До них відносяться Земельний і Водний кодекси України, закони України "Про охорону навколишнього природного середовища", "Про генеральну схему планування територій України", "Про планування і забудови територій", "Про основи містобудування", "Про виняткову (морську) економічну зону України", Постанова Верховної Ради України від 24 грудня 1999 року №1359 "Про концепцію постійного розвитку населених пунктів" та інші.

Прибережні захисні смуги мають природоохоронне значення, їх встановлення передбачає обмеження певних видів господарської діяльності. Згідно із частиною другої статті 62 Кодексу режим господарської діяльності в прибережних смугах уздовж морів повинен бути встановлений спеціальним Законом, яким законодавчо врегулює зазначене питання.

Контроль над створенням водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, а також за дотриманням режиму використання їх територій здійснюється

виконавчими місцевими органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування. І саме виконавчі комітети місцевих рад повинні доводити до відома населення, усіх зацікавлених організацій рішення щодо водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, а також водоохоронного режиму, який діє на цих територіях.

Вивчення, освоєння й використання ресурсів і просторів прибережних зон відбувається на тлі радикальних і динамічних змін зовнішніх і внутрішніх факторів. У цих умовах ключове значення відіграють стратегічне планування, адекватна розробка й прийняття управлінських рішень стосовно розвитку прибережних зон. Однак, саме приморські території є зосередженням усіх галузей морегосподарської діяльності, які розглядаються для прибережної зони в цілому [29], [30]. І говорячи про принципи сталого розвитку прибережних зон, у першу чергу необхідно приділити увагу приморським територіям.

Крім того, необхідно відмітити, що при прийнятті управлінських рішень по приморських територіях найбільш вдалою характеристикою економічної значимості приморської території може служити поняття морегосподарського потенціалу приморської території.

Визначення економічного потенціалу говорить про сукупну здатність економіки країни, її галузей, підприємств, господарств здійснювати виробничо-економічну діяльність, випускати продукцію, товари, послуги, задовольняти запити населення, суспільні потреби, забезпечувати розвиток виробництва та споживання. Економічний потенціал країни визначається її природними ресурсами, засобами виробництва, трудовим і науково-технічним потенціалом, накопиченим національним багатством.

У випадку морегосподарського потенціалу приморської території можна говорити про сукупну здатність секторів і галузей економіки, що становлять морегосподарський комплекс приморської території, здійснювати виробничо-економічну діяльність, задовольняти запити населення та забезпечувати сталий розвиток морської діяльності держави.

Розглядаючи морегосподарський потенціал приморської території з погляду геостратегічного розвитку приморської держави, необхідно мати на увазі, що в цей час у міру ослаблення твердої структурованості світу та висування на політичну і економічну сцену нових держав і окремих регіонів, прийшло розуміння важливості комплексного підходу до даних питань. Військові технології і трансформація міжнародної системи, виникнення елементів багатополярності – усе це означає, насамперед, кардинальну трансформацію самої суті взаємин як між окремими центрами морської сили, так і усередині них. Ці взаємини стають більш складними і багатомірними, причому складаються вони в ряді конкретних випадків, і тому в набагато більшому ступені варіативні та ситуативні. Зникають чіткі конфронтаційні границі, зростає кількість факторів, що визначають морську політику, при зменшенні ролі військових, просторово-географічних і деяких інших її аспектів. Під впливом усіх цих процесів відбувається активне переосмислення параметрів тільки економічної і геостратегічної міці й, відповідно, зростає питома вага таких параметрів, як політика та військово-промисловий комплекс, комунікації й інформаційні системи, науково-технічний прогрес тощо.

Таким чином, можливо, що сьогодні стосовно до приморських територій має сенс перенести акценти із глобальної картини (досліджень світоустрою взагалі) на регіональний рівень (окремих країн або їх регіонів). Оптимальною одиницею аналізу міг би стати приморський геостратегічний регіон як політична, культурна та економічна цілісність (транскордонний характер, мінливість контурів, зміна домінуючих регіональних держав і геостратегічних центрів, культурні, етнічні і демографічні трансформації тощо), зі своїм значенням морегосподарського потенціалу. При цьому необхідно відзначити і зворотний ефект, що полягає в тому, що необхідно обрати геостратегію, яка, поряд із сухопутною, є важливим напрямком у зовнішньополітичній діяльності держав.

Важливість сталого розвитку та росту морегосподарського потенціалу регіонів підкреслюється в Морській доктрині України на період до 2020 року. У цьому документі під морським потенціалом України розуміється сукупність сил і коштів держави й можливостей їх використання для реалізації національної морської політики. А основою морського потенціалу є Військово-морський флот, органи морської прикордонної охорони державної прикордонної служби, цивільний морський флот, а також інфраструктура, що забезпечує їхнє функціонування та розвиток, морську господарську й військово-морську діяльність держави [31]. Причому останню складову інфраструктури саме і визначає морегосподарський потенціал приморських територій України.

Необхідно підкреслити, що морегосподарський потенціал, будучи основою економічної міці, не відразу демонструє її. Його розвиток, а найчастіше і створення вимагає наявності відповідних умов і можливостей, а також багаторічної концентрації сил і коштів держави на реалізацію довгострокових програм і проектів, з використанням і державно-приватного партнерства, й інших способів і організаційних форм стимулювання сталого розвитку приморських територій і прибережних зон у цілому. Комплексна оцінка морегосподарського потенціалу приморських територій дасть можливість виявити сильні та слабкі сторони, намітити цілі, шляхи та перспективи розвитку приморських територій як найважливіших економічних і геостратегічних регіонів країни.

ВИСНОВКИ

Сучасна екологічна політика полягає насамперед у виведенні з кризової екологічної ситуації підприємств і територій, розробці стратегії економічного розвитку, сумісної зі збереженням навколишнього середовища. Це – найважливіше завдання, яке потребує вирішення. Зміцнення екологічної безпеки полягає в перенесенні центру ваги на природозберігаючі галузі економіки, вдосконалення існуючих напрямків господарської діяльності на основі врахування і прогнозування всіх можливих екологічних і соціальних наслідків.

Програми оздоровлення навколишнього середовища і раціонального природокористування, які розробляються в багатьох регіонах і містах, як правило, включають розділ аналізу екологічної ситуації, який необхідний для виявлення і ранжування основних екологічних і соціально-економічних проблем. Однак методологія аналізу еколого-економічного стану територій відсутня і кожен регіон змушений заново розробляти свою систему екологічних і еколого-економічних критеріїв оцінки.

Критерії соціально-економічної оцінки, що могли б слугувати для вибору напрямку еколого-економічного розвитку території, у даний час чітко не визначені. Кількісна оцінка впливу не завжди можлива внаслідок відсутності методик визначення тих чи інших параметрів якості навколишнього середовища, що змінюються в результаті техногенезу. Існуючі методичні підходи зводяться до зіставлення характеристик різних видів забруднень і їхнього впливу з нормованими показниками, з граничними впливами на окремі елементи екосистеми, при цьому відсутнє врахування стану навколишнього середовища в зоні виливу, соціальні наслідки. Це пов'язано зі слабкою розробленістю, а часто і непорівнянністю низки, показників, які

характеризують економічні, соціальні й екологічні наслідки розвитку територій.

Саме тому в роботі проведено аналіз методичних підходів до оцінки екологічних наслідків і прогнозу соціально-економічного розвитку приморських територій, що включає огляд і критичний аналіз сучасних наукових досліджень з питань про системи оцінок техногенного впливу на елементи природного середовища, а також методологічних підходів і методів прогнозування еколого-економічного розвитку приморських регіонів.

Причорноморський регіон України має свій особливий природний та ресурсний потенціал, однак за багатьма показниками економічного, соціального та екологічного розвитку відноситься до зони можливого еколого-економічного ризику, а за рівнем депресивності – до групи екологічно депресивних територій, що повинно бути обов'язково враховано в подальшому розвитку регіонального раціонального природокористування.

Вирішення задач щодо покращення еколого-соціально-економічної ситуації в регіоні шляхом вирішення конфліктів інтересів між природокористувачами, подоланням економічної кризи, вирішенням екологічних, економічних і соціальних проблем, повинно привести до зниження рівня депресивності територій регіону.

На сьогоднішній день дуже важливою проблемою Причорноморського регіону є проблема екологічно-збалансованого використання природних ресурсів (водних, земельних, біотичних, рекреаційних) приморських територій та збереження біорізноманіття приморських екосистем. Ця проблема знайшла своє відображення в ряді міжнародних конвенцій, програм та проектів (наприклад, ICZM; Biodiversity Convention, Конвенція щодо біорізноманіття; Ramsor Convention, Конвенція з охорони водно-болотних угідь; Bucharest Convention – Конвенція щодо захисту Чорного моря від забруднення; Odessa Declaration, Урядова декларація про захист Чорного моря; Global Environment Facility спеціальна структура для виконання Програми GEF-BSEP тощо). Однак

впровадження ідей раціонального природокористування на рівні приморських територій можливо лише на регіональному та місцевому рівнях за допомогою системи органів державного управління та органів місцевого управління. Це свідчить про необхідність розробки регіональних механізмів переходу на раціональне використання приморських територій, які включають розробку регіональних стратегій, напрямків еколого-безпечного і збалансованого функціонування у приморській зоні міст, портово-промислових комплексів, сільського господарства, морегосподарської діяльності та рекреаційно-туристичної інфраструктури.

Найближчі перспективи екологізації регіонального розвитку повинні спиратися на зупинення руйнуючого впливу територіально-виробничих комплексів на навколишнє природне середовище та природно-ресурсний потенціал регіону. У перспективі важливим залишається перехід до сталого екологічно-збалансованого розвитку територіально-виробничого комплексу регіону на основі відродження унікальних складових його природно-ресурсного потенціалу та цілеспрямованого зростання якості середовища життєдіяльності людини.

Резюмуючи вищевикладене, можна констатувати, що подальше економічне зростання в регіональному розрізі та вихід з еколого-економічної кризи можливе лише за умов усунення існуючих диспропорцій в розвитку господарсько-виробничого комплексу регіону, розробки заходів та механізму залучення коштів, у тому числі місцевих органів влади, для вирішення соціальних проблем, які виникають; раціонального використання унікального рекреаційного потенціалу як складової регіональної моделі еколого-збалансованого природокористування, а також формування ефективної інноваційної політики регіону, яка б базувалася на останніх науково-технічних досягненнях та забезпечувала б цільовий розвиток фінансово-кредитного механізму інвестиційно-інноваційного розвитку шляхом переходу до програмно-цільових методів управління просторовим розвитком, які

передбачають визначення конкретних завдань, конкретних об'єктів досліджень та строків виконання науково-дослідних робіт з обов'язковим урахуванням глобальних процесів світового розвитку.

Основними закономірними процесами екологізації економіки є наступні:

- формування триланкової структури економіки на основі формування екологічного сектора в економіці;
- екологізація техногенного базису «основного» виробництва;
- включення екологічних факторів в систему фінансово-економічних відносин на макро- і мікрорівнях;
- формування нового менталітету у суб'єктів господарювання з усвідомленням власної відповідальності за збереження середовища проживання.

Однією з об'єктивних закономірностей екологізації економіки є жорсткий зв'язок між обсягами виділених фінансових коштів на рішення ресурсно-екологічних проблем і результатами, що досягаються – скороченням величини упущених вигод – економічних втрат (економічних збитків), що є наслідком деградації або нераціонального використання природно-ресурсного потенціалу екосистем на різних рівнях територіального і організаційно-господарського управління.

За сучасними даними частка екологічних затрат у ВВП розвинених країн Європи становить 2 % при частці збитків у ВВП 6 % і стабільних темпах економічного зростання від 1 % до 2 %. В Україні при аналогічній долі екологічної складової у ВВП частка збитку в ВВП оцінюється за «скромними» підрахунками 18 % і вище при нестабільних темпах економічного зростання від 7 % до 9 %. Екозатратність економіки Приморського регіону України від 1 % до 2 %, а збиткоємність досягає 20 % або 30 %, що свідчить про високий ступень кризовості ситуації. Відповідно до Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів, Україна щорічно втрачає до

1,7 млрд. грн. внаслідок забруднення морського середовища, незбалансованого використання морських природних ресурсів.

Таким чином, слід зробити висновок, що в Причорноморському регіоні спостерігається різкий дисбаланс між показниками збиткоємності та екозатратності, що свідчить про високий ступінь кризовості ресурсно-екологічної ситуації.

Стратегічні напрямки природоохоронної (екоконструктивної) діяльності:

- попередження негативного впливу виробництва на навколишнє природне середовище: скорочення об'єктів утворення забруднюючих речовин та відходів у виробництві;

- ліквідація (усунення) наслідків негативних техногенно-антропогенних впливів на навколишнє природне середовище;

- відтворення, поліпшення споживчих властивостей навколишнього природного середовища (природних об'єктів, природних ресурсів).

Особливої актуальності в даному випадку набуває проблема зниження, нівелювання екодеструктивного впливу на основі інструментаріїв управління екологічними ризиками, попередження і обмеження екологічно небезпечних видів діяльності, тобто особливої актуальності набувають методи управління техногенно-антропогенним впливом. Областю дії інструментаріїв управління є конфліктні ситуації між екологічно небезпечними і, навпаки, екологічно вразливими видами діяльності, які також є факторами дестабілізації керованої системи.

Державна політика у сфері екології, як і будь якій іншій сфері повинна базуватися на стабільній системі законодавства, актів, нормативів, але ця система повинна бути еластичною, тобто вміти швидко реагувати на зміни навколишніх компонентів, вміти пристосовуватися до змін занадто складного середовища. І це є дуже ефективним засобом подолання екологічної кризи та забезпечення природоохоронної функції держави.

Економічна оцінка природно-ресурсного потенціалу території є основою побудови ефективного економічного механізму сталого регіонального природокористування, що актуалізує наукові дослідження з розробки теоретичних і практичних основ економічної оцінки природно-ресурсного потенціалу території як одного з визначальних факторів розвитку економіки і соціальної сфери регіону.

Відповідно до цільових орієнтирів сталого розвитку, формування регіональної концепції має містити: обґрунтування необхідності змін, засади оновлення та пріоритетності розвитку; визначання напрямів стратегічних змін; формування головної мети, яку передбачено досягти з визначенням власних цільових орієнтирів, принципів та завдань сталого розвитку; визначення послідовності дій у виконанні запланованих заходів (поетапна реалізація) та програм розвитку, з урахуванням тріади системоутворюючих факторів.

Економічна складова у загальній системі виступає найбільш впливовим фактором забезпечення сталого розвитку та поєднує цілі, спрямовані на формування конкурентоспроможної, соціально-орієнтованої, екологічно безпечної ринкової економіки.

Соціальна складова, як більш вразлива, висуває цілі, спрямовані на забезпечення рівних можливостей для досягнення матеріального, економічного і соціального благополуччя кожному члену суспільства.

Екологічна складова потребує подальшої гармонізації взаємовідносин між суспільством і природою, забезпечення охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів для еволюції регіонального розвитку.

Враховуючи вищезазначені головні пріоритети системоутворюючої тріади, у визначальних елементах економічного оновлення в першу чергу необхідно зосередити увагу на:

- економічній сталості, стабільності та здатності до постійного поновлення та самовдосконалення регіону;

- здатності регіону діяти у загальному напрямку зміцнення економічної безпеки країни, забезпечувати відтворювальні процеси, задовольняти потреби населення, зміцнювати конкурентоспроможність економіки регіону;
- економічній незалежності, здатності інтегруватись у загальнонаціональну та інші економічні системи;
- захищеності від потенційних конфліктів, від зовнішніх та внутрішніх впливів.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

- 1 Шурда К. Э. Ресурсы и антиресурсы погодно-климатического фактора (экономико-экологический аспект) : монография / К. Э. Шурда. – Одесса : Ин-т пробл. рынка и экон.-экологич. исслед. НАН Украины, 2012. – 314 с.
- 2 Игнатов В. Г., Бутов В. И. Регионоведение и управление / В. Г. Игнатов, В. И. Бутов. – М. : Тесса, 2000. – 416 с.
- 3 Трансформація структури господарства України : регіональний аспект / за ред. Г. В. Балабанова, В. П. Нагірної, О. М. Нижник. – К. : Міленіум, 2003. – 341 с.
- 4 Шурда К. Э. Погодно-климатический фактор в развитии экономики приморского региона (проблемы оценки и прогнозирования) : монография / К. Э. Шурда. – Одесса : Фенікс, 2003. – 122 с.
- 5 Бутко М. Н. Інвестиційні аспекти підвищення конкурентоспроможності економіки / М. Н. Бутко // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 40-45
- 6 Мельник Л. Г. Екологічна економіка : підручник. / Л. Г. Мельник. – 2-ге вид., випр. і доп. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. – 348 с.
- 7 Лемешев М. Я. Экономика и экология / М. Я. Лемешев. – М. : Знание, 1990. – 204 с.
- 8 Теоретические и прикладные аспекты экономико-экологического анализа в управлении природопреобразующей деятельностью : коллективная монография / Громова Е. Н. и др. ; под науч. ред. Р. А. Крыжановского ; НАН Украины, Ин-т пробл.рынка и экон.-эколог. исследований. – Одесса : ИПРЭЭИ НАН Украины, 2014. – 190 с.
- 9 Реймерс Н. Ф. Природопользование : словарь-справочник / Н. Ф. Реймерс. – М. : Мысль, 1990. – 637 с.

10 Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року : Закон України від 07.10.2010 р. № 2591-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 9. – С. 58

11 ДСТУ 3273-95. Безпечність промислових підприємств : Загальні положення та вимоги : Офіц. вид. – К. : Держстандарт України, 1995. – 36 с.

12 Качинський А. Б. Екологічна безпека України : системний аналіз перспектив покращення / А. Б. Качинський . – Київ : Нац. ін-т стратегічних досліджень (НІСД), 2002. – 311 с.

13 Таранюк К. В. Методичні основи управління екологічними ризиками на регіональному рівні / К. В. Таранюк // Механізм регулювання економіки. – 2012. – № 4. – С. 132-138

14 Регіональна політика України : інституційно-правове забезпечення : зб. офіц. док. / за ред. З. Варналія та ін. – К. : НІСД, 2004. – 521с.

15 Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 6.08.2014 р. № 385 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 70. – С. 23

16 Герасимчук З. В. Регіональна політика сталого розвитку : методологія формування, механізми реалізації./ З. В. Герасимчук. – Луцьк : «Надстир'я», 2001. –С. 93

17 Герасимчук З. В. Організаційно-економічний механізм формування та реалізації стратегії розвитку регіону / З. В. Герасимчук, І. М. Вахович. – Луцьк : ЛДТУ, 2002. – 248 с.

18 Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області на період до 2020 року : затверджена рішенням Одеської обласної ради від 28.10.2011 р. № 272-VI [Електронний ресурс] / . – Режим доступу : <https://oda.odessa.gov.ua/> – 18.10.2017

19 Стратегія економічного та соціального розвитку міста Одеси до 2022 року : затверджена рішенням Одеської міської ради від 07.12.2016 р. № 1321-VII / . – Одеса: ТЕС, 2013. – 80 с.

20 Статистичний щорічник України за 2016 рік / Державна служба статистики України / за ред. І. Є. Вернера; відп. за вип. О. А. Вишневська. – К. : Державна служба статистики України, 2017. – 610 с.

21 Рудь І. Транзитний морський потенціал України : сучасні реалії та перспективи / І. Рудь // Україна : події, факти, коментарі. – 2016. – № 5. – С. 65-71

22 Фесянов П. О. Державне регулювання забезпечення екологічної безпеки на регіональному рівні : досвід провідних країн світу / П. О. Фесянов // Вісник Національної академії державного управління. – 2011. – № 4. – С. 142-150

23 Зеркалов Д. В. Екологічна безпека : управління, моніторинг, контроль / Д. В. Зеркалов. – К. : КНТ, Дакор, Основа, 2007. – 412 с.

24 Environmentally related taxes database / Офіційний сайт Європейського екологічного агентства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps> – 1.11.2017

25 Серебрянський Д. М., Ющенко Ю. В. Європейський досвід запровадження та функціонування системи екологічного оподаткування: уроки для України / Д. М. Серебрянський, Ю. В. Ющенко // Вісник податкової служби України. – 2009. – № 41. – С. 41 – 45

26 Шевченко І. В. Екологічне оподаткування : зарубіжний досвід і Україна / І. В. Шевченко // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 2. – С. 55 – 60

27 Жук П. В. Фінансово-податкові інструменти екологізації загальнодержавного та регіонального економічного розвитку / П. В. Жук // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Модернізація економічного розвитку регіону : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т регіональних досліджень ; відп. ред. В. С. Кравців. – Львів, 2012. – Вип. 4 (96). – С. 99 – 107

28 Веклич О. А., Шлапак Н. Ю. «Экологическая цена» экономического роста Украины // Экономика Украины. – 2012. – № 2. – С. 38 – 45

29 Буркинський Б. В. Стратегія розвитку промислового комплексу регіону / за ред. Б. В. Буркинського, В. М. Лисюка. – Одеса : ІПРЕЕД НАНУ, 2008. – 321 с.

30 Пріоритети державної морської політики у сфері функціонування та розвитку морегосподарського комплексу України : аналіт. доп. / О. В. Собкевич, К. М. Михайличенко, А. В. Шевченко, В. М. Русан, Є. В. Белашов. – К. : НІСД, 2016. – 72 с.

31 Державна підтримка розвитку морегосподарського комплексу України (організаційні та правові аспекти) : монографія / [О. М. Кібік, О. П. Подцерковний, Ю. З. Драпайло, В. О. Котлубай та ін.]; за ред. О. М. Кібік, О. П. Подцерковного. – Херсон : ФОП Грінь Д. С., 2014. – 442 с.